

El poblament rural i l'origen de les *villae* al nord-est d'Hispania durant l'època romana republicana (segles II-I aC)

Ramón Jàrrega Domínguez*

Resumen

En aquest article pretenem demostrar que al nord-est de la *Hispania Citerior* es produí una implantació del sistema itàlic basat en la *villa* vers finals del segle II o els inicis del I abans de JC. Estudiem el problema tot intentant establir relacions amb el model de poblament ibèric existent en el mateix període.

Abstract

In this article we will attempt to demonstrate that in the North-East of the ancient *Hispania Citerior* there was an implantation of the Italian system of the *villa* by the end of the IIth Century or the beginning of the Ith Century B.C. We will study this problem attempting to establish relationships with the Iberian model of settlement established in this zone by the same period.

PERFIL DE LA PROBLEMÀTICA A TRACTAR

No es pot dubtar que una de les més grans innovacions que la presència romana va deixar a *Hispania* fou la introducció del model de *civitas* que, amb diverses entitats jurídiques (*coloniae*, *municipia*) varen permetre implantar el model urbanístic romà a casa nostra. De les primitives ciutats romanes del Nord-est d'*Hispania* deriven la gran majoria de les ciutats de l'actual Catalunya. La *civitas* romana era, però (com és ben sabut), quelcom més que un nucli urbà, atès que permetia una organització jurídica i econòmica del territori circumdant.

La cèl·lula al voltant de la qual s'organitzava el poblament rural (sempre dintre dels *territoria* de les diverses *civitates*) era la *villa*, creació genuïnament itàlica que tingué també una gran importància a les nostres contrades, i no sembla gens exagerat afirmar que la *villa* és el precedent

de les nostres masies. Tanmateix, cal valorar la extensió real del fenomen de la implantació de la *villa*, així com la seva relació amb el precedent poblament indígena. Per tant, un dels temes més punyents de l'estudi del poblament rural romà a casa nostra el constitueix, precisament, l'origen de tot aquest estat de coses, és a dir, el coneixement de la implantació del model basat en la *villa* romana. A l'estudi d'aquest fenomen dediquem el present article.

DEFINICIÓ DE LA *VILLA* ROMANA

Evidentment, no pretenem fer aquí un tractat teòric sobre la definició del que cal entendre com a *villa* romana, però creiem que és imprescindible efectuar algunes consideracions sobre el concepte que podem aplicar a partir d'aquest mot si volem efectuar discerniments mínimament vàlids sobre la implantació de les *villae* a Catalunya. Existeixen diversos estudis teòrics amb visions de conjunt

*Departament de Geografia, Història i Art. Universitat Jaume I. Edifici C. Apartat 224. E-12080 Castelló de la Plana.

sobre la *villa* romana, com el conegut de Percival (1976) o el de Mielsch (1987). Les fonts escrites clàssiques que són bàsiques per a l'estudi de les *villae* són els antics tractats d'agricultura (esmentats per ordre cronològic) de Cató, Varró, Columel·la i Pal·ladi.

A Catalunya, i a partir de l'estudi efectuat al Maresme, M. Prevosti, ha efectuat una proposta sobre els elements de judici que ens poden permetre classificar un jaciment arqueològic com una *villa* romana. Segons aquesta autora, podríem designar amb tal nom els jaciments en els quals es troben restes de parets de pedra i paviments d'*opus signinum*, rajoles o mosaic, i on es trobin restes de *dolia* i estucats parietals; altres elements de judici són la troballa de pedres de molins o premses, decoració arquitectònica de marbre, troballa d'escultures, canonades de terrissa i *tegulae mammatae*, restes de columnes i conduccions d'aigua (Prevosti, 1981a, 28). Tot i que aquests arguments no han estat acceptats sense reserves (Olesti, 1995, 216) és cert que la concurrència de tots aquests elements, i singularment els decoratius, són un indicatiu prou fiable de que el jaciment on es donen pot ésser considerat una *villa*.

Es ben cert que, per tal de poder pronunciar-nos amb seguretat sobre la funció (i per tant, el nom que li poguem atribuir) d'un jaciment cal comptar amb dades d'excavació que ens permetin comptar amb una planimetria (ni que sigui parcial) del jaciment. Dissortadament, els jaciments rurals d'època romana a Catalunya que s'han pogut excavar amb una mínima extensió són molt escadussers, per la qual cosa ens hem de limitar, en la major part dels casos, a la troballa, més o menys contextualitzada, de diversos elements, fonamentalment arquitectònics (com poden ésser els mosaics, molins, fragments de columnes i motlures). Degut a aquests problemes, cal que s'imposi la prudència en les conclusions de la investigació, però és evident que no podem renunciar a fer interpretacions, única via per a que avanci el coneixement científic. Fetes aquestes consideracions prèvies, entrarem plenament en el tema que aquí ens interessa.

LA IMPLANTACIÓ DE LES VILLAE AL NORD-EST D'HISPANIA. ELS DIVERSOS MODELS EXISTENTS

Podem dir que actualment existeixen dos models interpretatius per a explicar la implantació del sistema itàlic de la *villa* a Catalunya, que han

esdevingut antagònics, i que cal esmentar, atès que és la realitat de la investigació de la qual cal partir.

En els darrers anys, s'ha pogut documentar que la fundació de moltes de les ciutats romanes de Catalunya es produí en època romana republicana. Al mateix temps, es constatà que en una gran part de jaciments romans es trobaven materials arqueològics (fonamentalment ceràmiques) de cronologia republicana. Aquest fet va permetre plantejar la hipòtesi de que les *villae* romanes foren introduïdes a Catalunya en un moment que podia situar-se a grans trets entre finals del segle II abans de JC i inicis del I abans de JC (Estrada, 1955; 1969; Estrada, Villaronga, 1976; Prevosti, 1981a; 1981b; Nolla, Casas, 1984). Tanmateix, en la major part dels casos no es comptava amb elements estratigràfics ni estructurals que permetessin recolzar aquestes teories, que descansaven bàsicament en la cronologia republicana d'uns materials que apareixien, en la major part dels casos, en superfície o bé en estat residual.

Darrerament, a partir d'una sèrie d'excavacions arqueològiques que han permès un millor coneixement del poblament dispers en època romano-republicana, s'ha plantejat que en l'esmentat període no hi hauria *villae* pròpiament dites, sinó establiments indígenes que gradualment es romanitzarien i que adaptarien alguns elements d'origen itàlic (com els magatzems de *dolia*), però que no poden ésser encara definits com a *villae* en el sentit estricte (Olesti, 1995, 216-218; 1997). Aquesta teoria planteja que la introducció de la *villa* a Catalunya no es produí fins l'època d'August, moment en el qual es constata arqueològicament la fundació d'algunes *villae* ben conegudes (com per exemple la de Torre Llauder, a Mataró), les quals tenen, però, relació moltes vegades amb altres assentaments anteriors, que els sustentadors d'aquestes hipòtesis qualifiquen d'ibèrics.

Curiosament, la teoria que podríem anomenar "indigenista" es relaciona amb una tendència historiogràfica anterior, que ja postulava que la fundació de les *villae* es produïa a partir de l'època d'August, i que s'havia acceptat sense gaire crítiques fins que es va proposar l'existència de *villae* republicanes.

No cal dir que un problema unit estretament al que hem esmentat fins ara és el de la possible presència d'immigrants itàlics a l'est de la *Hispania Citerior* durant el període tardo-republicà, tema en el qual la investigació es troba dividida, variant des

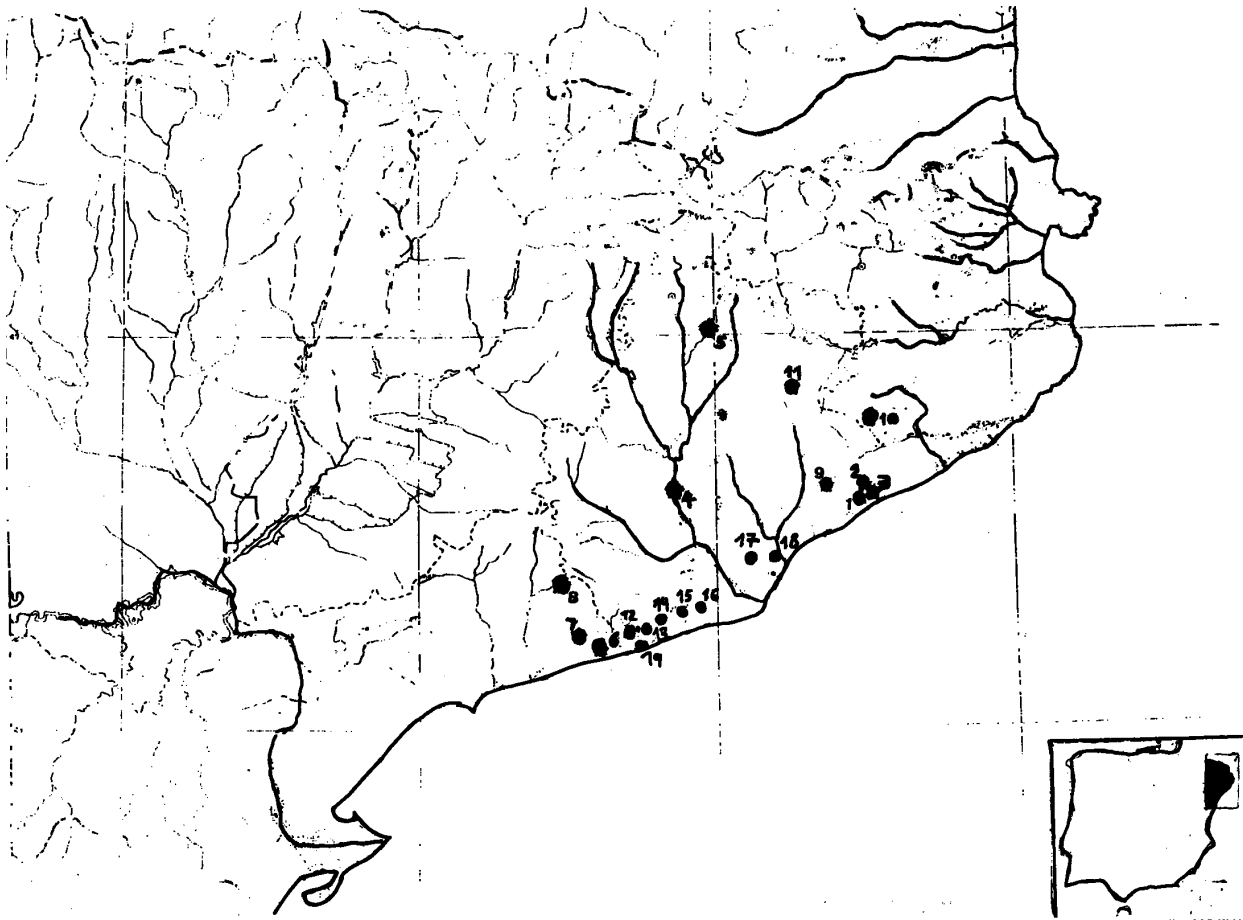

Figura 1. Poblament ibèric dispers: 1.- Turó dels Dos Pins, Can Bartomeu i Can Català (Cabrera de Mar, Maresme), i Camí de la Mina (Cabrils, Maresme); 2.- Can Balençó (Argentona, Maresme); 3.- Can Bada (Mataró, Maresme); 4.- Boades (Castellgalí, Bages); 5.- Can Bonells (Santa Maria de Merlès, Berguedà); 6.- L'Argilera (Calafell, Baix Penedès); 7.- L'Albornar (Santa Oliva, Baix Penedès); 8.- Barranc del Prat de la Juncosa (Montmell, Baix Penedès); 9.- Can Rossell (Llinars, Vallès Oriental); 10.- Can Pons (Arbúcies, La Selva); 11.- Camp de les Lloses (Tona, Osona); 12.- Les Albardes (el Vendrell, Baix Penedès); 13.- Les Guàrdies (el Vendrell, Baix Penedès); 14.- Fondo del Roig (Cunit, Baix Penedès); 15.- Corral d'en Guardiola (Sant Pere de Ribes, Baix Penedès); 16.- Can Masalleras (Sant Pere de Ribes, Baix Penedès); 17.- Can Xercavins (Cerdanyola, Vallès Occidental); 18.- Can Calvet (Santa Coloma de Gramanet, Barcelonès); 19.- Mas de Bassa (Coma-ruga, Baix Penedès).

de la suposició de l'arribada d'un important contingent d'italics (Guitart, 1976) fins l'afirmació de que la possible presència d'aquests, si es produí, fou anecdòtica, donant-se un element poblacional indígena que es va romanitzar, però sense interferències demogràfiques exteriors (Olesti, 1995).

Degut a que el tema més debatut actualment de tot aquest panorama és l'existència o no de *villae* de cronologia romano-republicana a Catalunya, i que la realitat del que s'ha anomenat "llogarrets" o "petites granges" indígenes és actualment quelcom incontestable i ben conegut, creiem convenient fer referència en primer lloc als resultats que l'evidència arqueològica ens ha proporcionat en relació a aquest tipus d'hàbitats.

EL POBLAMENT DISPERS I LES "GRANGES" INDÍGENES. ELS PRECEDENTS EN EL PERÍODE IBÈRIC PLE (SEGLES V - III ABANS DE JC.).

Durant el període ibèric ple, l'hàbitat es basava, a Catalunya, en el característic poblat ibèric encimbellat dalt d'un turó, en una posició dominant i alhora defensiva, sovint emmurallat. Tanmateix, darrerament s'ha pogut constatar l'existència d'un poblament dispers a la plana ja durant aquest període. La prova de que hi havia ja assentaments ibèrics de plana a finals de l'ibèric ple la proporciona entre altres l'assentament del Turó dels Dos Pins (Cabrera de Mar), que es fundà almenys a la segona meitat del segle IV

abans de JC i perdurà fins el primer quart del segle II abans de JC (García, Zamora, 1993, 149-150 i 152; Pujol, García, 1994, 98; la planta general del jaciment apareix publicada a García, Zamora, 1993, 167, fig. 7). Al Maresme mateix, tot i que no ha pogut posar-se en relació amb cap estructura arquitectònica, hi ha indicis d'un possible assentament rural del segle IV abans de JC al Camí de la Mina (Cabrils) (Andreu, Bernat, Coll, 1996).

Val a dir que el jaciment de Can Balençó, al Maresme, possiblement té un origen en el període ibèric ple, atès que s'hi han trobat materials d'aquesta època (concretament ceràmica àtica); de tota manera, degut a la important aportació que representa aquest assentament pel coneixement del poblament dispers en el període ibero-romà, hi farem una referència més detinguda més endavant.

A la Catalunya interior, concretament al Bages, es coneix des de fa temps un important jaciment romà a Boades (Castellgalí), que possiblement era una *villa* que va estar activa durant tot l'Imperi. Tanmateix, en aquest mateix indret s'han localitzat sitges i abundants materials ibèrics (Sánchez, 1987, 95-124). que fan suposar que l'assentament romà va ésser precedit (o potser millor, es va originar) per un assentament ibèric de plana (Daura, Sánchez, Pardo *et alii*, 1986, 19-30 i 81-84; Sánchez, 1987, 124; Daura, Galobart, Piñero, 1995, 106-111). Tanmateix, no es coneixen estructures que es puguin associar a aquesta fase, tret d'un paviment de grava de cronologia imprecisa (però situable vers els segles III-II abans de JC). S'han trobat també diverses sitges d'època ibero-romana (amb ceràmica campaniana A i B) i alguns materials més antics, per la qual cosa l'antiguitat de l'assentament remunta almenys al segle V abans de JC, o fins i tot el VI, degut a la troballa de dos fragments de copes jònies; també hi és present al jaciment la ceràmica àtica, per la qual cosa podem assegurar que l'assentament era actiu en el període ibèric ple, tot i que no podem determinar la tipologia de l'hàbitat, en no conèixer més que restes molt migrades.

En els darrers anys s'ha pogut excavar parcialment al Berguedà un jaciment que, juntament amb el del Turó dels Dos Pins (situat, com s'ha dit, al Maresme) és un dels més esclaridors per tal de conèixer els assentaments dispersos indígenes del pla: Can Bonells (Santa Maria de Merlés). Aquest assentament ha estat definit per E. Sánchez (1986-1989, 286) com una

petita pagesia; segons aquest autor, l'assentament antic no devia superar els 50 metres de llargària per 10 ó 20 d'amplada. Es troba situat al final d'una suau pendent, molt aprop del curs d'una riera. Segons les dades proporcionades per l'excavació, consistia en una cambra d'habitació provista d'una llar, un molí i una sitja, un espai distribuïdor i almenys dos magatzems de planta allargassada.

L'assentament de Can Bonells presenta dues fases diferenciades, superposant-se la segona a la primera, però degut al mal estat en què es trobaren les restes més superficials tan sols es coneix bé la fase més antiga. S'hi han trobat ceràmiques comunes típiques de l'ibèric ple, així com dos fons de ceràmica àtica que poden datar-se, segons el seu excavador, a finals del segle V o inicis del IV abans de JC (Sánchez, 1986-1989, 287-288). Aquest seria el moment més antic documentat per a aquest petit hàbitat, però desconeixem si va perdurar gaire en el temps, tot i que sembla que no hi ha constància de la troballa de materials ibero-romans. La seva planta (Sánchez, 1986-1989, 284, fig. 2.), que Sánchez (1986-1989, 288) relaciona tipològicament amb la del poblat d'Anseresa no és regular, i les parets perimetrals presenten un traçat curvilini, és de suposar que degut a l'adaptació al terreny.

A la comarca del Vallès Occidental, concretament al terme municipal de Cerdanyola, s'ha excavat el poblat de Can Xercavins, petit assentament que fou habitat entre els anys 475 i 225 abans de JC aproximadament, i que presenta una sèrie de fases evolutives; consisteix en un petit poblat compost per cases de planta més o menys regular, amb una abundant quantitat de sitges (Francès, Carlús, 1995). No lluny de Can Xercavins s'ha documentat un altre hàbitat similar però més petit, a Can Calvet, al terme de Santa Coloma de Gramanet (Barcelonès) (Gili, Rigo, 1992). Tanmateix, s'han localitzat indicis d'altres hàbitats similars a la comarca del Vallès Occidental (castell de Rubí, carrer de la reina Elisenda de Sant Cugat, la Bigorra, Serragalliners, Can Feu...) tot i que el coneixement que s'en té és molt parcial (Francès, Carlús, 1995, 46)

A la comarca del Baix Penedès, els treballs arqueològics corresponents a la construcció de l'autopista A-16 han permès documentar dos importants jaciments de l'ibèric ple situats en seus vessants, concretament els poblats de Fondo del Roig (Cunit) i les Guàrdies (el Vendrell), que es daten en els segles IV i III abans de JC, i que ens documenten sengles poblats agrícoles,

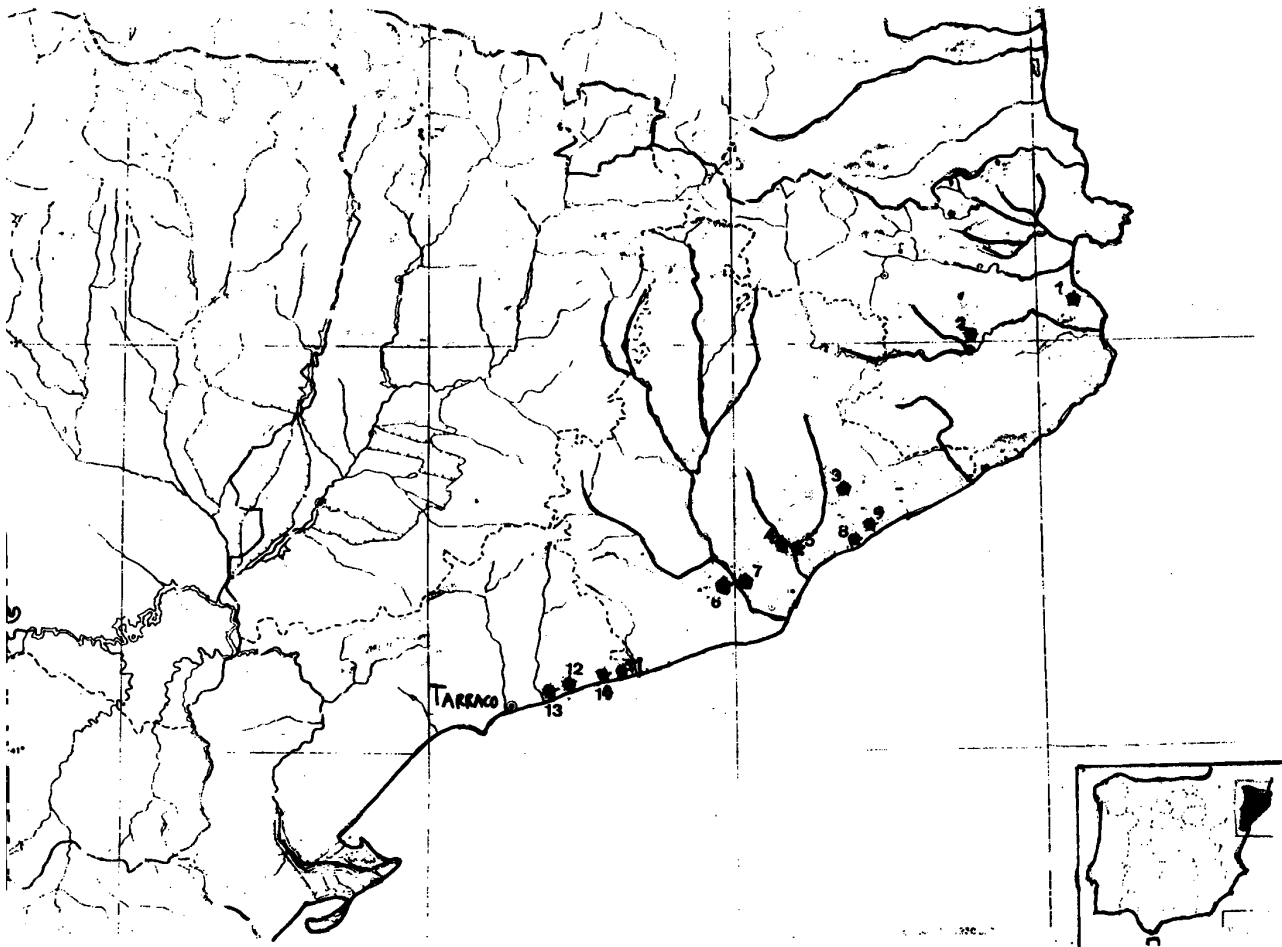

Figura 2. Villae i possibles villae d'època romana republicana: 1.- Mas Gusó o Puig Moragues (Bellcaire, Alt Empordà); 2.- Pla de l'Horta (Sarrià de Ter, Gironès); 3.- Can Martí (Cànoves i Samalús, Vallès Oriental); 4.- Can Massot (Montmeló, Vallès Oriental); 5.- Turó de Can Tacó (Montmeló, Vallès Oriental); 6.- Santa Madrona del Palau (Sant Andreu de la Barca, Baix Llobregat); 7.- Plaça de les Bruixes II (Molins de Rei, Baix Llobregat); 8.- Cal Ros de les Cabres (El Masnou, Maresme); 9.- Can Torradeta (Vilassar de Dalt, Maresme); 10.- El Vilarenc (Calafell, Baix Penedès); 11.- Les Toixoneres (Calafell, Baix Penedès); 12.- La Clota (Creixell, Tarragonès); 13.- El Moro (Torredembarra, Tarragonès).

amb estructures relativament ortogonals (Morer, Rigo, Barrasetas, 1998, 70-73 i 78-85); l'assentament de les Guàrdies perdurà durant el període ibero-romà, en el qual, com veurem més endavant, es generalitzà aquest tipus d'hàbitat.

Tots els exemples que acabem d'esmentar demostren feblement l'existència, durant el període ibèric ple, d'un poblament compost per petits llogarrets situats al pla, cosa que ens permet trencar la imatge limitada als poblats encastellats, que fins no fa gaire era axioma quan es parlava del poblament ibèric durant aquesta època.

EL POBLAMENT DISPERS EN ÈPOCA IBERO-ROMANA (SEGLES II - I ABANS DE JC.)

Malgrat l'existència, ara indubtable, d'assentaments ibèrics al pla (que es poden definir com a pagesies) en el període ibèric anterior, és a partir del segle II abans de JC quan es produeix una eclosió del poblament ibèric dispers, donant lloc a allò que s'ha anomenat "granges" indígenes. Aquest fet s'ha constatat sobretot a la comarca del Maresme (García, Zamora, 1993; Pujol, García,

1994; Olesti, 1995) degut a que és una de les més ben estudiades. Tanmateix, deu ser un fenomen més general, com ho demostren les troballes efectuades a la Selva (Font, Mateu, Pujadas *et alii*, 1994) i a Osona (Duran, Moles, Mestres *et alii*, 1995). Sobre la relació que i pugui haver entre l'adopció d'aquest model de poblament i l'ocupació romana hi tornarem més endavant.

EL MARESME

El jaciment paradigmàtic que ha servit per a plantejar el model dels assentaments rurals ibèrics del període de l'ocupació romana del territori ha estat el de Can Balençó, al Maresme, que és, ara com ara, un dels pocs jaciments d'aquest tipus que han estat suficientment excavats i publicats (CODEX, 1992, 163-169).

El jaciment de Can Balençó es troba en l'actual terme municipal d'Argentona, al Maresme. S'han documentat dues fases constructives, la solució de continuïtat entre les quals es produí per causa d'un incendi. La tècnica constructiva d'aquest hàbitat és molt uniforme, consistint en murs amb els basaments fets amb pedres de forma irregular i fragments de tégules (tot lligat amb argila), i alçat de tapial; els paviments eren de terra trepitjada. La primera fase consisteix en una sèrie d'habitacions disposades paral·lelament i al llarg d'un mur que protegia l'hàbitat de les avingudes de la riera adjacent, tributària de la d'Argentona. En canvi, la segona fase respon a una distribució preconcebuda de l'espai, amb uns àmbits de dimensions més regulars que es trobaven disposats al voltant d'espais oberts des dels quals s'efectuava l'accés a les cambres (CODEX SCCL, 1992, 167). De tota manera, cal dir que, a la vista de les plantes publicades (CODEX SCCL, 1992, 178-179, figs. 3 i 4; 1995, 58-60, figs. 2-4) no ens sembla que hi hagi una gran diferència conceptual entre una fase i l'altra.

La fase fundacional d'aquest assentament, de la qual s'han identificat 8 àmbits, ha estat datada, segons els seus excavadors, vers mitjans del segle III abans de JC, per la presència de ceràmica campaniana A (forma Lamboglia 36) i àmfora itàlica (forma Lamboglia 2) (CODEX SCCL, 1992, 165-166; 1995, 69). No obstant, i com posa de relleu Prevosti (1995, 251) s'han trobat en aquest jaciment materials més antics que permeten suposar un origen de l'assentament en el període ibèric ple, almenys en el segle IV abans de JC. El final d'aquesta fase es produí a causa d'un incendi que destruï l'assentament. L'amortit-

zació es data vers el segon quart del segle I abans de JC, degut a la troballa de ceràmica campaniana A (formes Lamboglia 5, 21-25 i 36), B (força abundant, representada per les formes Lamboglia 1, 4 i 5/7), i una gairebé total absència de ceràmica B-oïde (un sol fragment), àmfora itàlica, púnica del tipus Mañà D i tarraconense del tipus Dressel 1 i Tarraconense I - Pascual 1, a més de sengles monedes d'Iluro i Lauro (CODEX SCCL, 1992, 165; 1995, 69). Cal assenyalar que els excavadors del jaciment posen aquests materials, a la publicació de 1992, en relació a la construcció de la segona fase, mentre que a la de 1995 la relacionen amb l'amortització de la primera.

El fet de trobar-se la forma Tarraconense I - Laietana 1 en aquests estrats ens fan pensar (malgrat que els excavadors suposen una datació, com s'ha dit, dins el segon quart del segle I abans de JC) que eventualment es podria datar l'amortització de la primera fase ja a mitjans del segle I abans de JC, tot i que no més tard, com fa pensar l'escassa representació de la ceràmica B-oïde. Malgrat la prudència que mostren els seus excavadors (CODEX SCCL, 1992, 168; 1995, 86) creiem que és força engrescador posar en relació aquesta destrucció amb algun dels esdeveniments bèl·lics que es coneixen d'aquella època, que podrien ésser tant la Guerra Sertoriana com la guerra civil entre Cèsar i Pompeu.

Sobre les ruïnes de les construccions anteriors, es va edificar posteriorment un nou hàbitat, del qual es varen excavar 9 cambres, que apareixen clarament distribuïdes en dues terrasses separades entre sí per un mur (CODEX SCCL, 1995, 84). Aquestes habitacions semblen correspondre a vivendes unifamiliars, atès que a gairebé cada una d'elles es va trobar una llar de foc (CODEX SCCL, 1995, 84-85). És interessant assenyalar que a l'interior d'una cambra es trobà un *dolium* in situ (CODEX SCCL, 1995, 85). La segona fase de l'assentament de Can Balençó correspon a una fase híbrida de transformació de l'hàbitat cap a models itàlics, com ho demostra l'adopció de patis a cel obert (Olesti, 1995, 452). Aquesta segona fase s'ha datat en el segon quart del segle I abans de JC, data d'amortització de la primera fase; no s'ha pogut determinar un lapse de temps significatiu entre ambdues fases (CODEX SCCL, 1995, 84), motiu pel qual cal suposar que es succeïren força immediatament. En un estrat de preparació d'un paviment aparegué ceràmica campaniana B (forma Lamboglia 5) i ceràmica de parets fines (forma Mayet III), la qual cosa apunta a una cronologia anterior a mitjans del segle I

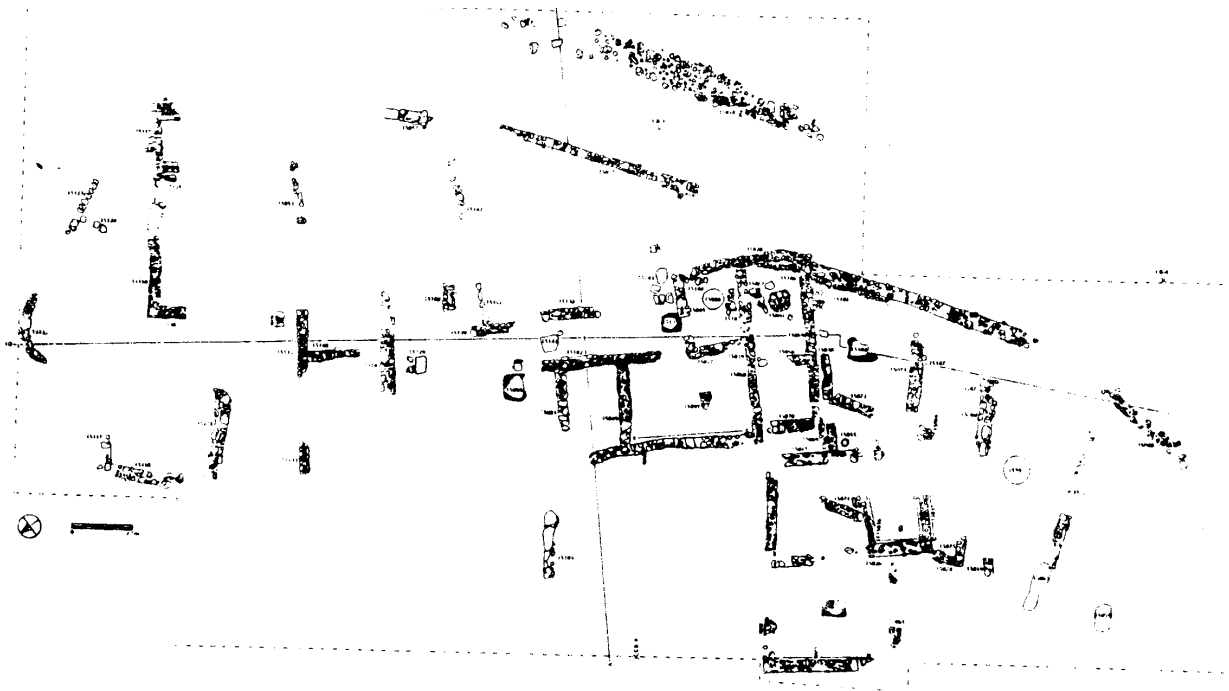
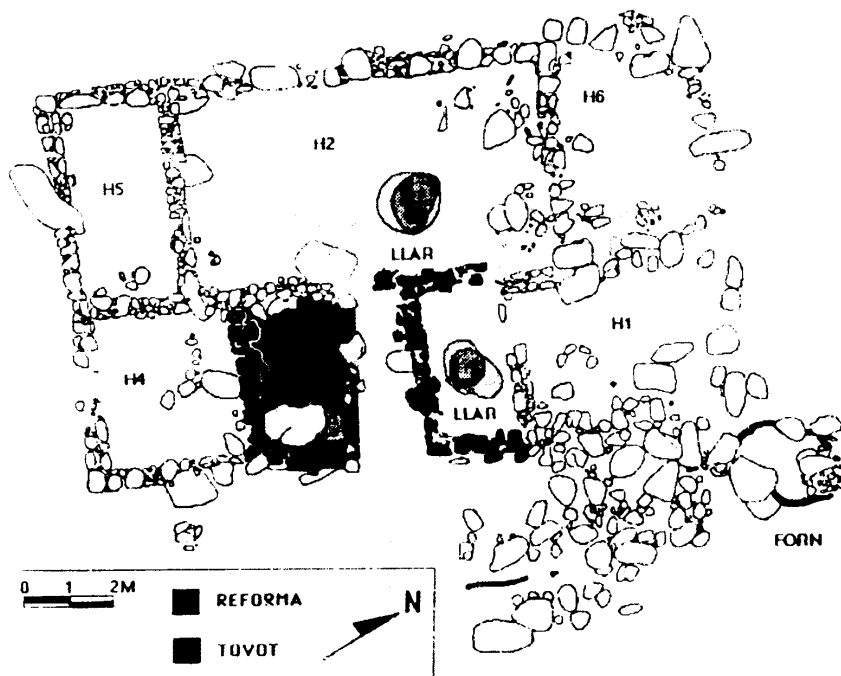

FIGURA 2: Plànol general de les restes aparellades

1

2

Figura 3. Poblament ibèric dispers ("pagesies"): 1.- Can Balençó (Argentona, Maresme), segons CODEX, 1995; 2.- Can Ponç (Arbúcies, la Selva) (segons Font, Mateu, Pujadas *et alii*, 1996)

abans de JC (CODEX SCCL, 1995, 65). El moment d'abandonament d'aquest hàbitat es situa cap al darrer decenni del segle I abans de JC, com es dedueix de la troballa de sigil·lata itàlica (formes Goudineau 1, 13, 17, 18 i 26), ceràmica de parets fines (Mayet II i III), i àmfora tarraconense de les formes Tarraconense I - Laietana 1 i Pascual 1, a més d'un sol fragment de la forma Dressel 2/4 (CODEX SCCL, 1992, 164; 1995, 64).

Hi ha altres jaciments localitzats a la comarca del Maresme que poden interpretar-se com a assentaments ibèrics a la plana del període ibero-romà, tot i que ni de bon troç hi ha un coneixement arqueològic dels mateixos comparable al de Can Balençó. Un d'ells és el de Can Bada (Mataró) que, tot i que ha estat excavat, no ha proporcionat estructures arquitectòniques; es data cap el tercer quart del segle II abans de JC, per la presència de ceràmica campaniana A i absència de la B, així com per l'aparició de ceràmica comuna itàlica i àmfora d'aquesta procedència de la forma Dressel 1 A (Pujol, García, 1994, 94-97), tot i que cal tenir en compte que s'ha trobat un fragment de ceràmica de vernís negre del taller de Roses, considerada com a residual pels excavadors del jaciment (Pujol, García, 1994, 94). És molt poc el que es pot dir, davant la manca d'estructures arquitectòniques, sobre aquest jaciment, i creiem que la troballa de ceràmica del taller de Roses, tot i trobar-se en estat residual, podria indicar un origen més antic per al jaciment (almenys de la segona meitat del segle III abans de JC), del qual, per altre banda, es desconeixen les característiques. Cal tenir present que l'assentament podia haver perviscut en el d'època imperial de Ca la Madrona, força proper (Olesti, 1995, 459).

Més esclaridors resulten els jaciments de Can Bartomeu i Can Català (Cabrera de Mar). A Can Bartomeu es varen excavar les estructures arquitectòniques d'una casa de la qual només es conserven parts d'uns murs. Cal assenyalar el detall interessant de la troballa d'una sitja en l'interior de la construcció, a més d'una trentena al seu voltant. Es construï possiblement cap a mitjans del segle II abans de JC, essent reformat en la segona meitat d'aquella centúria (quant es dugué a terme una compartimentació interior de l'estructura), i abandonat en el segon quart del segle I abans de JC (García, Zamora, 1993, 151; Pujol, García, 1994, 102; Olesti, 1995, 435, núm. 12.6; la planta de l'excavació s'ha publicat a García, Zamora, 1993, 169, fig. 10).

Pel que fa al jaciment de Can Català, en aquest indret es descobrí una estança parcialment excavada en el terreny, que possiblement era de planta rectangular; els murs eren estucats amb calç, i el sostre estava format per tégules. El paviment era de terra compactada, i presentava una sèrie de forats que s'ha suposat que serviren per a col·locar-hi àmfores senceres, per la qual cosa s'ha interpretat aquesta construcció com un magatzem. Al voltant d'aquesta estructura hi havia algunes sitges. Aquesta cambra es construï cap a mitjans del segle II abans de JC, destruint unes sitges anteriors. L'abandonament de l'estructura i les sitges associades es situa cap al segon quart del segle I abans de JC (García, Zamora, 1993, 157; Pujol, García, 1994, 102; Olesti, 1995, 445, núm. 12.27).

Darrerament s'ha posat de relleu el coneixement d'una vintena de jaciments arqueològics trobats a la comarca del Maresme com a indici de l'existència d'hàbitats ibèrics dispersos (Pujol, García, 1994, 97-103) però el fet de que molts d'ells no s'hagin excavat o no hagin proporcionat estructures arquitectòniques, o bé que es tracti de grups de sitges, fa que resultin poc útils per tal de definir aquest tipus d'hàbitat. Sobre aquest tema, veure també Olesti, 1995 (162-163) on s'efectua un llistat de jaciments més ampli, tot i que amb molt poques dades.

S'ha assenyalat recentment (Pujol, García, 1994, 106) que el fet de que a partir de mitjans del segle II abans de JC comencin a proliferar els assentaments ibèrics dispersos en zones planeres correspon al primer pas de l'organització agrícola sistemàtica de la zona litoral per part del poder romà. Tanmateix, s'ha suggerit que aquests assentaments ibèrics haguessin estat succeïts per vil·les romanes, tot i que es nega que aquestes puguin tenir un origen, com a tals *villae*, en època republicana, tractant-se inicialment d'assentaments ibèrics (Pujol, García, 1994, 107). S'ha suggerit també que en el segle I abans de JC es produís una parcel·lació del territori, que podia haver coincidit amb la fundació d'Iluro i Baetulo. Finalment, s'ha assenyalat també que aquests hàbitats dispersos de mitjans del segle II a mitjans del I abans de JC empraven tècniques constructives romanes (*tegulae*, *imbrices*, parets estucades), i fins i tot possiblement s'utilitzaven mesures romanes (García, Zamora, 1993, 158-159).

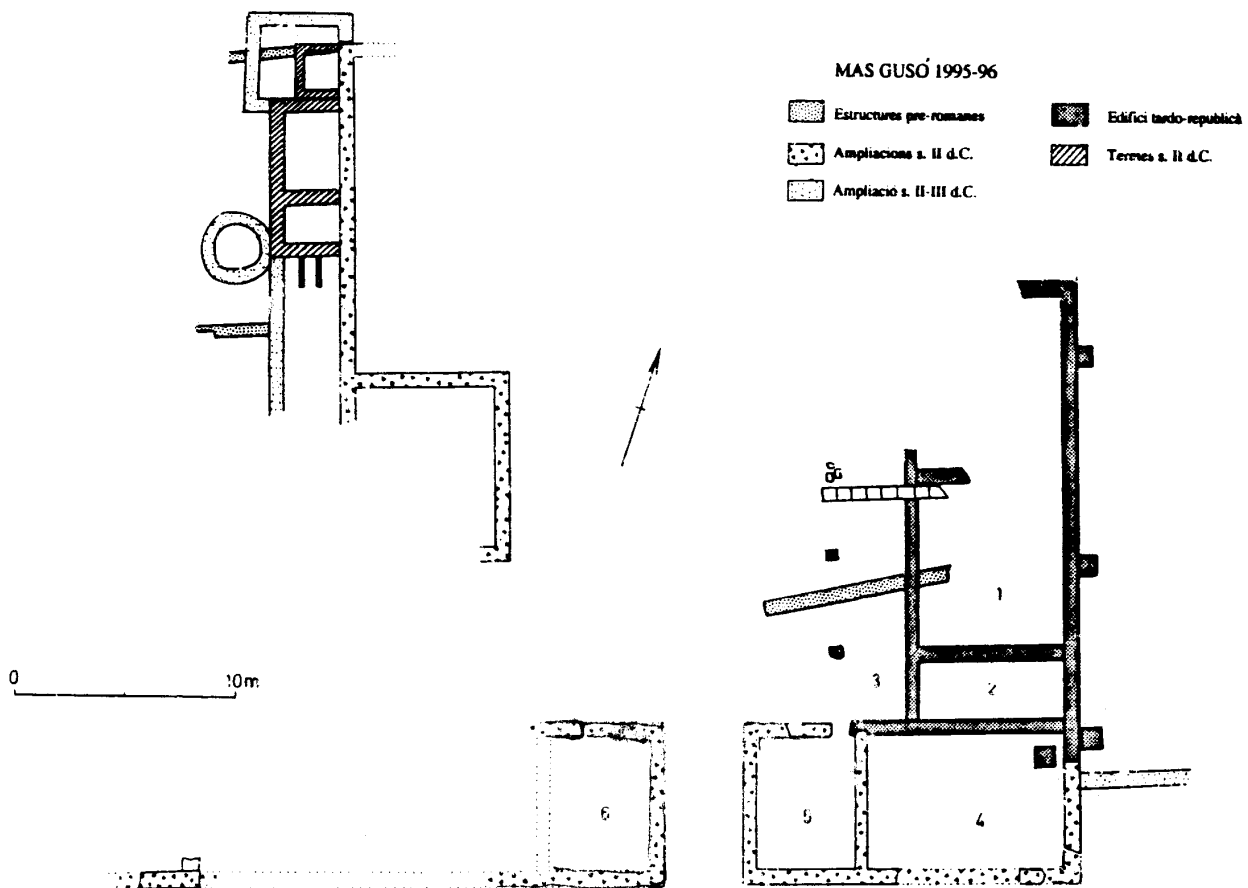

Figura 4. Planta de la villa romana de Mas Gusó o Puig Moragues (Bellcaire, Alt Empordà) (segons Casas, 1996). Les estructures amb contraforts assenyalades amb trama fosca corresponen al jaciment tardo-republicà.

LA COSTA DEL GARRAF I EL BAIX PENEDES

El jaciment de Darró (Vilanova i la Geltrú, Baix Penedès) fou molt important en època ibèrica, essent succeït per una vil·la romana no menys important. Tanmateix, en època ibèrica s'ha constatat un hàbitat realment desenvolupat (amb carrers porticats) situat a la plana de davant del mar, al costat del Turó de Sant Gervasi que, tot i que no s'ha excavat, possiblement albergà l'hàbitat més antic. Es tracta d'un assentament ibèric de caire urbà (s'ha arribat a identificar amb la Subur o Tolobi de les fonts clàssiques), però que, com s'ha dit, en època imperial fou succeït per un assentament de tipus *villa*. Tot i que les seves característiques urbanes no permeten associar-lo al tipus d'hàbitat dispers al qual ens estem referint, creiem que el fet de tractar-se d'un assentament situat parcialment al pla presenta interessants punts de contacte amb les "pagesies"

ibèriques, raó per la qual l'esmentem aquí. Tot i que la bibliografia sobre Darró és relativament abundant, remetem a un estat de la qüestió sobre el tema publicat (López, Fierro, 1988; López, Fierro, Caixal *et alii*, 1992).

A la zona del Baix Penedès s'han pogut constatar en els darrers anys diversos exemples de poblament ibèric dispers, concretament als jaciments de l'Argilera (Calafell) (Sanmartí, Santacana, Serra, 1984), l'Albornar (Santa Oliva) (Benet *et alii*, 1992; Macías, Remolà, 1993), Barranc del Prat de la Juncosa (Montmell) (Burés, Macías, Ramón, 1993), Can Masalleras, Corral d'en Guardiola (Sant Pere de Ribes), Mas de Bassa (Coma-ruga), les Albardes (el Vendrell) (Morer, Rigo, Barrasetas, 1998, 73-78), així com les Toixoneres, poblat que, per la seva connexió amb l'hàbitat d'època tardo-republicana, ens ocuparem d'ell més endavant. Per tant, l'extensió del fenomen a la costa del Garraf i del Baix Penedès sembla ésser que fou força similar a la constatada al Maresme. Per un breu estat de la

qüestió sobre el poblament ibèric de plana al Baix Penedès i el Garraf (Revilla, Miret, 1995, 191-193); a aquest estudi cal afegir els importants resultats fornits durant les excavacions prèvies a la construcció de l'autopista A-16, que han permès documentar una sèrie de poblats ibèrics de plana (Morer, Rigo, Barrasetas, 1998).

L'INTERIOR: CAN ROSSELL, CAN PONS I EL CAMP DE LES LLOSES

Els assentaments de pla que es poden definir com petites pagesies no s'han constatat tan sols a la costa, sino que darrerament s'han documentat també a l'interior. Es el cas dels assentaments de Can Rossell (Llinars, Vallès Oriental), Can Pons (Arbúcies, la Selva), i del Camp de les Lloses (Tona, Osona).

L'hàbitat tardo-republicà de Can Rossell (Llinars, Vallès Oriental) ha estat publicat fins ara de forma molt sintètica, però es tracta d'un jaciment molt important per a l'estudi de la problemàtica que ens ocupa en aquest treball. Val a dir que hi ha notícies referents a la troballa a Can Rossell de monedes romanes baix-imperials, la qual cosa pot fer pensar que pels voltants de Can Rossell pot haver hagut un hàbitat romà imperial (que fins i tot s'ha identificat per alguns autors amb la posta *praetorium* que hi havia al costat de la Via Augusta, segons els Itineraris antics), que no sabem en tal cas quina relació pot haver tingut amb l'establiment ibero-romà o tardo-republicà que s'ha excavat.

La recerca arqueològica ha donat com a resultat la troballa d'una sèrie d'estructures ortogonals orientades, segons sembla, al llarg i a ambdós costats d'un carrer central; aquestes estructures corresponen a diverses cambres situades al voltant d'un pati interior (Sánchez, 1993, 285). Sembla tractar-se d'una àrea de magatzems. S'accedia a aquestes cambres mitjançant una porta de doble fulla (s'han trobat *in situ* les pollaques de ferro) de 2,50 metres de llum, que devia poder permetre l'accés de carros, ateses a les seves dimensions; a més, es va documentar un accés secundari a través d'una portella lateral.

A l'interior del pati que es va documentar en les excavacions es varen trobar dues empremtes corresponents a sengles *dolia*, i una àmfora (que no queda clar en la publicació si estava col·locada a terra com a recipient - com es documenta a Can Català, al Maresme - o bé es va trobar solta). Entre el pati i la porta adjacent al carrer es va

localitzar un desguàs (possiblement per a les aigües pluvials) amb un filtre de plom *in situ*. Les cambres que voltaven el pati devien haver estat cobertes amb tégules, com ho indiquen els abundants fragments que s'hi han trobat (Sánchez, 1993, 285).

Es interessant la diferenciació que presenta la troballa dels materials arqueològics segons la seva situació. Així, mentre que al pati es varen trobar principalment àmfores itàliques campanianes i apul·lianes, als àmbits laterals es varen recuperar fragments de ceràmica campaniana i comuna itàlica, així com ceràmica ibèrica, sobretot *kálathoi* i àmfores de boca plana. Tot el conjunt es data, *grosso modo*, entre els anys 125 i 30 abans de JC (Sánchez, 1993, 285).

A Can Ponç (Arbúcies, la Selva) s'ha excavat recentment un interessantíssim jaciment que bé pot ésser designat com un "mas" ibèric, i que sens dubte permet documentar un hàbitat indígena que mostra fortes influències de l'urbanisme romà (Font, Mateu, Pujadas *et alii*, 1994 i, 1996). Consisteix en una construcció de planta rectangular dividida interiorment en sis habitacions. Es data vers la segona meitat del segle II i/o la primera meitat del segle I abans de JC, degut a la troballa de ceràmica campaniana A (forma Lamboglia 5) i B (formes Lamboglia 1 i 5), així com fragments d'àmfora itàlica, ceràmica de parets fines i ibèrica d'engalba blanca, i fragments de *dolia* (Font, Mateu, Pujadas *et alii*, 1994, 136; 1996, 98-101). És interessant assenyalar que a uns 100 metres de distància es trobà una petita construcció de planta rectangular (on es varen recollir abundants fragments de *dolia*) que possiblement complia la funció de magatzem (Font, Mateu, Pujadas *et alii*, 1994, 138; 1996, 101).

Sens dubte el jaciment de Can Ponç ve a ésser una confirmació a les terres interiors de la comarca de la Selva d'allò que s'ha pogut constatar al Maresme en jaciments com Can Balençó i Mas Català. La seva cronologia força concreta, així com sobretot la seva planta regular i la presència propera del que degué ésser un magatzem amb *dolia* fan pensar en un hàbitat d'arrel ibèrica però que presenta clars indicis estructurals de la influència romana, essent un element més que prefigura la introducció del sistema de la *villa*.

Els resultats de les excavacions al jaciment del Camp de les Lloses ha estat publicat de forma sumària (Duran, Moles, Mestres *et alii*, 1995). Consistia en una sèrie d'àmbits integrats, segons sembla, en una planta ortogonal, amb orientació

nord-sud i est-oest. Tot el conjunt és uniforme des del punt de vista constructiu. La base dels murs és de pedra irregular, col·locada en sec, i l'alçat era de tapia; se suposa que la coberta era de bigues de fusta o bé d'encanyat. Del jaciment s'ha excavat un espai de planta quadrangular amb quatre divisions internes; val a dir que es desconeix la resta de la planta del jaciment.

Hi ha referències a la troballa de materials datables en el bronze final i la primera edat del ferro, així com ceràmica i monedes romanes d'època alt-imperial, però la part excavada sembla ser que presenta una cronologia força clara en època tardo-republicana. S'ha trobat, a més de diverses ceràmiques ibèriques (grisa emporitana i oxidada, *kálathoi* pintats) ceràmica campaniana A (formes Lamboglia 6, 25 i 36) i (en major quantitat) campaniana B (formes Lamboglia 1, 5, 9 i 10), ceràmica de parets fines (forma Mayet II), àmfora itàlica (forma Dressel 1) i un total de 23 monedes ibèriques, de les seques d'Ausesken, Eusti, Ore, Iltirkesken, Laiesken, Lauro, Kese, Bolskan i potser Sekia (Duran, Moles, Mestres *et alii*, 1995, 64-67 i 70).

A partir de l'estudi de les monedes s'ha intentat precisar la cronologia de l'assentament. El *terminus post quem* el dona un denari de Bolskan que es data a partir del 141 abans de JC, mentre que el *terminus ante quem* el proporciona l'absència de tipus tardans d'Eusti, que es situen a partir de finals del segle II abans de JC (Duran, Moles, Mestres *et alii*, 1995, 71). Aquest darrer argument ens sembla força relatiu; la superioritat numèrica de la ceràmica campaniana B sobre la A ens fa pensar en un moment ja ben entrat del segle II abans de JC, potser del darrer quart de la centúria, si no ja del primer quart del segle següent. Per altre banda, en la publicació referent a aquest jaciment no s'especifica el tipus concret dels fragments d'àmfores de la forma Dressel 1 que s'han trobat, la qual cosa facilitaria l'establiment de precisions cronològiques; de tota manera, suposem que es deu fer referència a la variant Dressel 1 A.

El jaciment del Camp de les Lloses és, per tant, força important i prometedor, tot i que cal aclarir si es produí una perduració fins l'època romana imperial o bé una reocupació l'abast de la qual no es pot conèixer ara per ara. Una dada interessant la constitueix la troballa de dos grans ploms en forma de moneda, que semblen imitar (ni que sigui remotament) les encunyacions d'Arse

(Sagunt), degut a la representació d'una petxina, i en els quals es va inscriure el text ibèric *Berkalneti...n*, que s'ha suggerit que es podia haver tractat del nom d'un magistrat indígena. També a l'àrea de Tona (sense que s'especifiqui la seva procedència concreta) es va trobar un fragment de copa de ceràmica campaniana B amb el text ibèric *Lukius*, que sembla clarament derivat de l'antropònim llatí *Lucius* (Duran, Moles, Mestres *et alii*, 1995, 70). Una dada força interessant per al coneixement del grau de romanització dels ausetans durant la segona meitat del segle II o els primers decennis del I abans de JC.

CONSIDERACIONS GENERALS SOBRE EL POBLAMENT IBÈRIC DISPERS

Les troballes que s'han esmentat anteriorment i altres de més circumstancials permeten demostrar sense lloc a dubtes que en el període ibèric ple i en època tardo-ibèrica es generalitzà, no tan sols a la costa (com atesten les troballes del Maresme) sinó també a l'interior (tal i com palesen les troballes efectuades a Osona i el Berguedà) un tipus d'hàbitat ibèric diferent dels poblats fortificats i encimbellats, que potser seria massa inexacte anomenar genèricament com "de plana", però que evidentment correspon a llogarrets o petites agrupacions diferents del clàssic poblat en alçada no tan sols per les seves dimensions, sinó també per la seva ubicació. Generalment es troben a mitja pendent o bé en la base de turons, prop de rieres, en llocs en general aptes per a una explotació agrícola dels terrenys immediatament adjacents.

Tot i que aquest tipus de poblament és encara poc conegut, ben ràpidament va creixent el nombre d'exemples que tendeixen a demostrar que aquesta mena d'ocupació fou molt important en època ibèrica. Molt possiblement es trobaven subordinats als poblats més grans, tot i que amb les simples dades topogràfiques i arqueològiques resulta força arriscat intentar establir relacions entre assentaments concrets. Ens interessa aquest tipus de poblament sobretot per la forma en que es pogué produir una transició entre aquesta mena d'hàbitats i les *villae*, o potser altre tipus d'assentaments (*tuguria*, *vici*) en època romana. Els jaciments de Can Balençó, Can Rossell i Camp de les Lloses creiem que són molt entenedors per

a l'estudi d'aquest període i aquesta fase de transició.

L'EVIDÈNCIA SOBRE L'EXISTÈNCIA DE VILLAE ROMANO-REPUBLICANES A CATALUNYA

Tot seguit farem un breu repàs dels diferents casos coneguts que permeten abordar amb dades concretes la problemàtica de la implantació de *villae* romanes a Catalunya en època republicana.

MAS GUSÓ O PUIG MORAGUES (BELLCAIRE, ALT EMPORDÀ)

La vil·la romana de Mas Gusó és sens dubte una de les més importants a l'hora de determinar el seu origen durant el període romano-republicà, atès que, a diferència d'altres vil·les, es compta amb una bona evidència estratigràfica referent al seu moment inicial.

Les dades més recents (en les quals, per primera vegada, s'inclouen les evidències existents sobre la vil·la republicana) en relació a la vil·la de Mas Gusó han estat publicades pel seu excavador, Josep Casas (1996). Cal destacar que la vil·la ocupa un turó que mostra indicis d'habitat des d'almenys l'època del bronze final, i que continuà (o fou reocupat) en època ibèrica, amb materials datables entre els segles VI i II abans de JC (Casas, 1996, 167).

En època romano-republicana es varen construir una sèrie de murs i paviments que evidencien la seva pertanyença a un edifici de tipus *villa*. Els paviments eren de morter de calç i sorra, mentre que es va constatar l'existència d'un mur perimetral amb contraforts (Casas, 1996, 167-168; la planta de l'edifici es pot veure a la 173, fig. 1). Val a dir que aquests contraforts corresponen a un tipus de construcció típicament itàlic, que s'aprecia en moltes *villae* d'època romana republicana del Laci (com per exemple a Tívoli, Palestrina i Tusculum).

Els materials recuperats a l'interior dels reblliments de terra que corresponien a la regularització del terreny prèvia a la construcció de les esmentades estructures han permès una datació força precisa del moment de construcció de les mateixes, que es situa en el darrer quart del segle II abans de JC (Casas, 1996, 168 i 171) per la presència de materials com les àmfores itàliques de la forma Dressel 1, les ceràmiques ibèriques pintades i les de tipus emporità, entre d'altres. Tanmateix, la presència d'una vora d'àmfora atribuïble a la forma Dressel 1 B (Casas, 1996,

176, fig. 4) creiem que permet precisar aquesta cronologia, atès que aquest tipus amfòric no pot ésser gaire anterior a l'any 100 abans de JC. Per tant, considerem que la fundació de la vil·la romana de Mas Gusó es degué produir pel vols d'aquesta data, molt possiblement en el darrer decenni del segle II abans de JC.

És poc encara el que es coneix sobre l'urbanisme de la primera fase de la vil·la; tampoc no es pot valorar la possible relació de continuïtat amb l'habitat ibèric anterior situat al mateix indret, amb la qual cosa no es pot precisar si la vil·la republicana respongué a una romanització efectiva dels indígenes que habitaven el turó o si pel contrari correspon a l'establiment de nous colonitzadors vinguts de fora. La possible relació (que en un principi s'havia plantejat) de la fase inicial amb la fundació de la ciutat romana d'Empúries, que en els darrers anys havia estat datada cap a l'any 100 abans de JC, no pot mantenir-se en l'actualitat, atès que noves dades arqueològiques han permès rebutjar aquesta datació tan alta (Aquilué, Castanyer, Santos, Tremoleda, 2000, 136-141), cosa que ens permet tornar a la cronologia tradicional, segons la qual l'*Emporiae* romana es fundà en la segona meitat del segle I abans de JC. Tanmateix, no hem d'oblidar la importància de la ciutat hel·lenística, amb la qual sí que podem relacionar la primitiva *villa* de Mas Gusó, en la seva fase inicial.

PLA DE L'HORTA (SARRIÀ DE TER, GIRONÈS)

La *villa* romana de Pla de l'Horta es trobava a l'esquerra i molt aprop del riu Ter, en una zona al·luvial molt apta per a l'explotació agrícola (Nolla, 1982-1983, 113). Durant els anys, 1970 i, 1971 es descobrí, excavà i destruï una rica *villa* romana amb mosaics d'època imperial, els orígens de la qual s'han de situar en època romano-republicana.

En l'anomenada habitació A es va localitzar, per sota del nivell de paviments, un mur fet de pedra i argamassa, sòlid i d'aparença força similar a la resta de murs de la *villa*, amb l'orientació dels quals no hi tenia, però, res a veure. En relació a aquest mur hi havia un estrat (l'anomenat "estrat IV") que proporcionà abundant material ceràmic, consistent en campaniana B (forma Lamboglia 5/7), ceràmica grisa emporitana, d'engalba blanca i ibèrica pintada, així com fragments d'àmfora itàlica de la forma Dressel 1 (Nolla, 1982-1983, 119; dibuixos a p. 127, fig. 4).

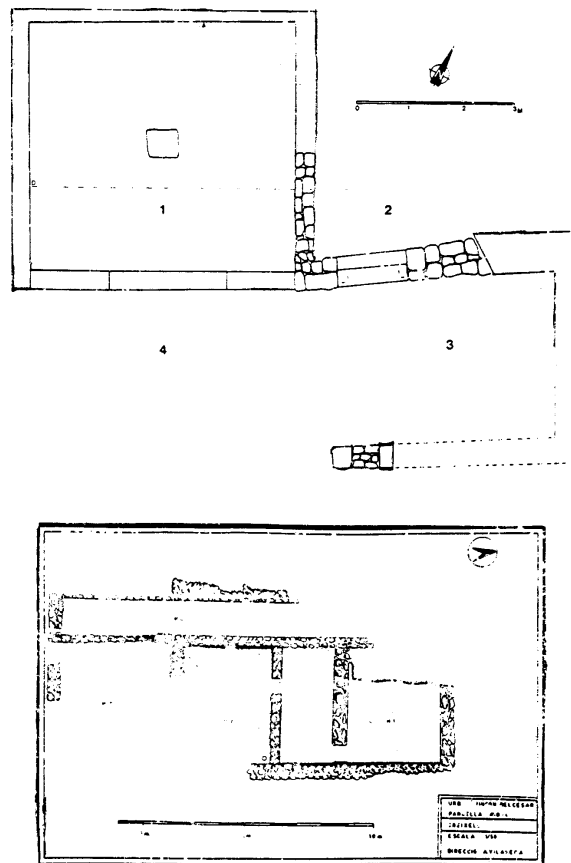

Figura 5. *Villae* romano-republicanes: 1.- Planta de les restes conegudes de Can Martí (Samalús, Vallès Oriental), (segons Aquilué, Pardo, 1990, modificat; s'ha eliminat la planta de les construccions modernes ubicades sobre les restes romanes); 2.- Estructures d'època romano-republicana del jaciment de la Clota (Creixell, Tarragonès) (segons Vilaseca, 1994).

Tot i que només es coneix un mur, la factura del mateix correspon típicament a la d'una construcció de tipus itàlic (ús de l'argamasa), i el material de l'estrat que s'associa és clarament tardo-republicà. Nolla (1982-83, 119-120) suposa que la *villa* es fundà a finals del segle II o inicis del I abans de JC, més o menys al mateix temps que la ciutat de Gerunda. Tot i que no sigui segur al cent per cent que es tracti d'una *villa* des del primer moment, creiem que les dades conegudes fan que aquesta sigui la hipòtesi més raonable. La planta d'aquest assentament primerenc no es coneix, degut a que difereix de la de l'edifici posterior, que segella el mur abans esmentat. La remodelació de la *villa*, amb la creació d'una nova planta, sembla que es pot situar vers la segona meitat del segle I d. de J.C. (Nolla, 1982-1983, 119-120). En aquest cas, no es pot determinar amb claredat la solució de continuïtat entre ambdós edificis.

És cert que, com diu Olesti (1997, 79) a partir d'un sol mur no es pot deduir la planta general del jaciment, i per tant, no se'l pot considerar amb seguretat com una *villa*; tanmateix, no és menys cert que quan, per tal de negar aquesta identificació, en molts jaciments s'invoca la presència d'una suposada "tècnica indígena" (en realitat, molt comuna) com és l'ús de murs de pedres lligades amb fang, en aquest cas estem davant d'una tècnica clarament importada, la qual cosa, al nostre entendre, deixa oberta la possibilitat de que la *villa* romana de Pla de l'Horta podria haver-ho estat ja des d'època republicana, per bé que això no deixi d'ésser una hipòtesi de treball.

CAN MARTÍ (CÀNOVES I SAMALÚS,
VALLÈS ORIENTAL)

Les restes de la *villa* romana de Samalús són una de les més esclaridores per a la determinació de l'existència d'aquest tipus d'hàbitat a l'àrea catalana durant el període tardo-republicà, i al mateix temps, una de les publicades detalladament fa més temps, per la qual cosa resulta poc comprensible el fet de no esmentar aquest assentament per part d'alguns investigadors "contraris" a l'existència de vil·les romano-republicanes a Catalunya (Pujol, García, 1994; Olesti, 1995).

El jaciment es troba a la vessant meridional del Montseny, a la falda d'un turó que té el significatiu nom de Puig Castellar, on s'han localitzat les restes (no excavades) d'un assentament ibèric (Aquilué, Pardo, 1990, 90). Es troba, per tant, a mitja vessant en una orografia relativament complicada, força allunyada del que és habitual a les vil·les romanes de Catalunya. Val a dir que es troba orientada a la solana i a un alçada de 435 metres sobre el nivell del mar (Aquilué, Pardo, 1990, 88 i 90).

Es interessant el fet de que a una cota inferior i prop del jaciment es conserven les restes d'un forn, conegut com a "forn ibèric de Samalús" (Almagro, Serra-Ràfols, Colominas, 1945, 172), i que possiblement sigui contemporani de la *villa* (Aquilué, Pardo, 1990, 90).

La *villa* romana de Can Martí, de la qual s'havien fet algunes breus referències (Estrada, 1955-1959; Estrada, Villaronga, 1967) fou objecte d'estudi per X. Barral (1978), centrant-se específicament en els mosaics, i finalment d'un treball monogràfic degut a X. Aquilué i J. Pardo (1990, 90).

El jaciment fou trobat de forma fortuïta en, 1957 i fou excavat pels propietaris del terreny sense cap control arqueològic; els materials recollits durant aquests treballs es troben en lloc desconegut (Aquilué, Pardo, 1990). Es tragueren a la llum una sèrie de cambres pavimentades amb mosaics d'*opus signinum* (amb decoració de meandres d'esvàstiques i quadrats) i una amb *tesselatum* monocrom blanc, que tenia un *emblema* (probablement d'*opus vermiculatum*) que fou arrencat i que no es coneix, així com restes de pintures murals (Aquilué, Pardo, 1990, 90 i 95).

Tot i que no es realitzà una excavació científica a aquest indret, sinó que es va produir a un buidat del terreny a la recerca d'estructures arquitectòniques antigues, J. Estrada, qui va visitar el jaciment, va poder observar un nivell d'enderroc amb les *tegulae* caigudes a 40 o 60 centímetres per damunt dels paviments, cobrint un estrat que

no se sap si era d'abandó o destrucció, tot i que Aquilué i Pardo (1990, 90) consideren més probable la segona possibilitat (encara que sense donar una raó que recolzi aquesta suposició).

El conjunt documentat era format per quatre habitacions, amb murs d'*opus incertum* (que presentaven restes d'enlluït) i paviments de mosaics d'*opus signinum*. Segons Aquilué i Pardo (1990, 93), dues d'aquestes cambres corresponen al *tablinum* i l'*atrium* respectivament de la *villa*, mentre que les altres dues devien d'haver estat *cubicula*, tot i que una d'elles pot haver estat una *ala*. Com fan notar Aquilué i Pardo (1990, 93) el tipus de casa itàlic en època tardo-republicana s'ha documentat, pel que fa a la zona oriental d'*Hispania*, a Empúries, tant a la Neàpolis (Aquilué, Mar, Ruíz de Arbulo, 1983, 127-137) com a la ciutat romana (Santos, 1987, 320-327); a Baetulo (Guitart, 1976, 81-88), Carthago Nova (Ramallo, 1985, 35-40) i Celsa (Beltrán, 1983, 47; Beltrán, Mostalac, Lasheras, 1984).

Tot i que no hi ha dades estratigràfiques que permetin datar-los, els elements tipològics dels mosaics ens proporcionen indicis sobre la seva cronologia. Encara que Barral (1978, 14 i 146-148; làms. CV-CVII) datava els mosaics de Can Martí, de forma imprecisa, entre els segles I abans de JC i I d. de J.C., hi ha diversos elements de judici que permeten precisar millor aquesta datació. Així, els mosaics monocroms amb emblema central són molt importants a les cases itàliques de finals del segle II abans de JC (Becatti, 1961, 256-257). Els mosaics d'*opus signinum* amb decoracions de meandres d'esvàstiques i quadrats es daten a Itàlia entre el darrer quart del segle II i mitjans del I abans de JC, coneixent-se bells exemples a Roma, Ostia i Tivoli (Morricone, 1971, 10, 12-14 i 17). A Hispània els exemplars coneguts (Empúries, Badalona, Mataró, Tarragona, Sagunt i Elx, entre d'altres llocs) no han estat datats estratigràficament, tot i que el fet de correspondre a nuclis romans tardo-republicans pot fer pensar en una validesa de les cronologies itàliques pel que fa a Hispània (Aquilué, Pardo, 1990, 97). De fet, només uns pocs paviments musius tardo-republicans s'han pogut datar fefaentment. Un de Loma de Herrerías (Mazarrón, Múrcia) es data entre el darrer quart del segle II i el primer quart del I abans de JC (Ramallo, 1985, 82; Ramallo, 1986, 186). Els de la *villa* del Moro (Torredembarra, Tarragonès) s'han datat a finals del segle II o inici del I a, de J.C. (Terré, 1987, 221). El de Cascante es data entre el 70 i el 50 abans de JC (Mezquíriz, 1971, 290-291). Els d'Azaila es

consideren anteriors a les guerres sertorianes (Lasher, 1984), i els de Botorrita es consideren anteriors a mitjans del segle I abans de JC (Beltrán, Tovar, 1982).

Malgrat que les restes pictòriques s'han conservat en molt mal estat, es poden atribuir a l'anomenat "primer estil pompeïà", que en general es data entre mitjans del segle II abans de JC i inicis del I abans de JC (Aquilué, Pardo, 1990, 95-96).

Tot i que no es coneixen ni dades estratigràfiques ni els materials que fóren trobats en les excavacions dels anys cinquanta, el garbellat de les terres procedents de les esmentades excavacions (que es trobaven encara al costat de les restes) és de gran interès per tal de datar la *villa*. Es varen recollir fragments de ceràmica campaniana A (s'ha documentat la forma Lamboglia 36 - Morel 1300), campaniana B (amb un probable fragment de la forma Lamboglia 5/7), ceràmica comuna itàlica (un fragment de la forma Vegas 4), ceràmica ibèrica pintada i llisa oxidada, grisa de tipus emporità, així com àmfora ibèrica, púnica i itàlica (informe). L'absència total de sigil·lates i materials alt-imperials recolzen la idea de que la *villa* de Can Martí estigué activa únicament durant el període tardo-republicà, no arribant a època d'August (Aquilué, Pardo, 1990, 98-99). Ens sembla interessant la cronologia de la forma Lamboglia 36 - Morel 1300 de la ceràmica campaniana A (segle II abans de JC i primera meitat del I abans de JC); en un altre ordre de coses, és interessant que els fragments d'àmfores itàliques (sempre informes) consten respectivament de només cinc fragments amb la pasta "DB" característica i, en canvi, cinquanta-un fragments informes d'àmfores itàliques diverses (Aquilué, Pardo, 1990, 98).

La conjunció dels materials ceràmics recuperats (bé que escadussers) i sobretot la presència del mosaic tessel·lat monocrom blanc amb emblema central, els mosaics d'*opus signinum* amb decoracions de meandres d'esvàstiques i quadrats i pintures del "primer estil pompeïà" formen un conjunt que a Itàlia es dataria entre finals del segle II abans de JC i la primera meitat del I abans de JC, segons Aquilué i Pardo (1990, 99) els quals són partidaris de proposar aquesta mateixa datació per a la *villa* de Can Martí. Pel que fa a la seva destrucció, Aquilué i Pardo (1990, 99) suggereixen que pogué ésser deguda a un fet fortuït però que la impossibilitat d'expandir-la cap al nord va provocar el seu abandonament per part dels seus propietaris. Es

una hipòtesi de treball tan vàlida com qualsevol altra mentre no es demostrï el contrari (més endavant proposarem una altra possibilitat), però també és cert que res aparentment no impedia als propietaris de la vil·la haver-la reconstruït tornant a ocupar el mateix espai que havia abastat aquesta.

Cal dir que no veiem amb claredat la finalitat dels paral·lelismes que estableix Olesti (1997, 76, nota 16) amb les decoracions musives documentades als poblats indígenes de la vall de l'Ebre, com no sigui demostrar la influència itàlica innegable que es constata tant a aquella zona com a Catalunya. Tanmateix, mentre que els exemples que cita Olesti (Azaila, Botorrita i Caminreal) són clarament nuclis de tipus urbà, creiem que aquesta característica no correspon de cap manera al jaciment de Can Martí, que per la seva ubicació a la vessant de la muntanya i les seves petites dimensions no pot ésser altre cosa que una *villa*.

CAN MASSOT (MONTMELO, VALLÈS ORIENTAL)

El jaciment de Can Massot es troba actualment dins el nucli urbà de Montmeló, entre els carrers de Mossén Cinto Verdaguer i de Balmes. Hi ha referències de que en els anys vint d'aquest segle es varen trobar en aquest indret restes d'habitacions pavimentades amb *signinum* i parets estucades (Cantarell, Estrada, 1987, 176). L'any, 1959, un grup d'aficionats locals encapçalats per l'investigador granollerenc Josep Estrada, varen dur a terme un total de quatre cales de sondeig al jardí de la casa. En el decurs d'aquestes recerques es varen localitzar restes de parets i un paviment d'*opus signinum* de entre 7 i 10 centímetres de gruix, havent-se documentat restes de mosaic de tècnica d'*opus signinum* amb alineacions de tesel·les blanques encastades al morter, que devien d'haver format part d'una decoració geomètrica molt senzilla; a més, es varen recollir ceràmiques d'època romano-republicana (Cantarell, Estrada, 1987, 176-177). Es va documentar també un estrat de cendres i terra cremada, que descansava directament sobre els paviments i era cobert per un nivell de tégules caigudes. Lamentablement, no s'ha publicat cap planta ni secció d'aquestes troballes, ni cap dibuix dels materials recuperats.

L'any, 1960 es va descobrir al pati de la casa actual un paviment d'*opus signinum* que presentava un desnivell format per un resalt dividit en tres petits graonets, que Cantarell i Estrada (1987, 177) interpreten com un *impluvium*.

Finalment, amb ocasió d'unes obres es varen trobar altres restes de parets, també amb ceràmica d'època romano-republicana. Les restes documentades permeten determinar que l'edifici antic estava orientat exactament de nord a sud (Cantarell, Estrada, 1987, 177).

Els materials trobats en aquestes intervencions (singularment en l'excavació de 1959), tot i no ésser gaire abundants, són força significatius des del punt de vista cronològic. Es varen recollir, entre altres materials, tres fragments d'una mateixa peça de ceràmica campaniana B, identificada per Cantarell i Estrada (1987, 177) com un *kylix*, restes de *kálathoi* i altres ceràmiques ibèriques, un fragment de *dolium* i dos colls d'àmfores "del tipus allargat clàssic" (Cantarell, Estrada, 1987, 177), que molt probablement corresponen a la forma Dressel 1.

Cantarell i Estrada (1987, 178-179) creuen que de l'hàbitat de Can Massot devien dependre un grup de cinc sitges localitzades al lloc anomenat el Secà de l'Advocada, situat a uns 150 ó 200 metres al sud-est de Can Massot. A l'interior d'aquestes sitges es varen trobar diversos materials d'època republicana, entre ells un coll d'àmfora de la forma Dressel 1 B amb la marca SEX(ti) STATI (Cantarell, Estrada, 1987, 176). No és possible determinar amb seguretat aquesta relació de dependència que suposen Cantarell i Estrada, tot i que la coincidència cronològica aparent entre ambdós jaciments així permet suposar-ho. Tanmateix, crida l'atenció, en tal cas, que mentre que Can Massot representa un hàbitat tipològicament d'influència itàlica, les sitges són un sistema d'emmagatzematge típicament ibèric, tot i que a Can Massot s'ha trobat un fragment de *dolium*.

Es evident que, malgrat l'escàs nombre de materials ceràmics trobats a Can Massot, aquests apunten clarament a una cronologia tardo-republicana, la qual cosa s'adiu bé, des del punt de vista de la datació, amb la troballa de restes de paviments d'*opus signinum* amb tesel·les. L'absència de material d'època romana alto-imperial és també significativa. Per tant, cal pensar que Can Massot és un assentament d'època romano-republicana, sens dubte una *villa*, que presenta una *facies* molt similar a la de Can Martí de Samalús, com observen Cantarell i Estrada (1987, 179).

La troballa d'un estrat de cendres que es recolzava directament sobre els paviments i que era cobert per la teulada caiguda a sobre fan pensar que el final d'aquest assentament es degué

a una destrucció violenta. En aquest sentit, es suggestiva la relació que estableixen Cantarell i Estrada (1987, 179) amb les guerres civils del segle I abans de JC, singularment amb la de Cèsar i Pompeu, a causa de la qual suggereixen aquests autors que es va produir la destrucció de les *villae* de Can Martí (Samalús) i Can Massot.

TURÓ DE CAN TACÓ (MONTMELÓ, VALLÈS ORIENTAL)

L'anomenat Turó de Can Tacó correspon a una elevació adjacent al turó de les Tres Creus (154 metres sobre el nivell del mar), situat a la confluència dels rius Congost i Mogent (més proper a aquest darrer, que passa al peu del turó pel cantó de migjorn). S'han localitzat restes de construccions fetes amb grans carreus de granit (que delimiten una àrea de 50 per 30 metres de planta) i de paviments d'*opus signinum* amb tessel·les de marbre. S'hi ha recollit ceràmica ibèrica pintada, pesos de teler i un fragment de la forma Lamboglia 3 de la ceràmica campaniana B (Barberà, Panyella, 1950; Barberà, Dupré, 1984, 58-59; Vilalta, 1987a, 232).

Les dades existents sobre aquest jaciment són encara insuficients, atès que no s'hi ha efectuat cap excavació arqueològica. No obstant això, les troballes dutes a terme semblen apuntar clarament vers una cronologia tardo-republicana (tant pel que fa les ceràmiques com als mosaics d'*opus signinum*). Sigui com sigui, no sembla lògic pensar en un poblat ibèric, atès que la presència dels mosaics d'*opus signinum* denota l'existència d'una construcció, sigui la que sigui, de clara influència itàlica. S'ha suggerit (Barberà, Dupré, 1984, 58) que podria ésser una *villa* o bé una *statio* sobre la via romana. Tot i que les dades són molt migrades, creiem que la interpretació més probable és la de que aquest jaciment correspon a una *villa* d'època tardo-republicana (situable *grosso modo* entre la segona meitat del segle II i mitjans del I abans de JC, per la presència de ceràmica campaniana B, tot i que la cronologia concreta és desconeguda), i que sembla no arribar a època imperial, degut a l'absència de materials d'aquesta cronologia. Per tant, Montmeló sembla perfilar-se com una zona on s'establiren *villae* tardo-republicanes (Can Massot i Can Tacó) que, per una raó o altre, no arribaren al canvi d'Era.

SANTA MADRONA DEL PALAU (SANT ANDREU DE LA BARCA, BAIX LLOBREGAT)

La construcció de la vil·la romana de Santa Madrona del Palau suposà el segellament estratigràfic d'unes sitges en el farciment de les quals el material datable més modern es podia situar cronològicament cap a mitjans del segle II abans de JC (Solías, 1989, 87). No s'ha publicat aquest jaciment en detall; de fet, la referència més concreta publicada (Solías, 1989) ho ha estat en uns documents de treball corresponents a les I Jornades Arqueològiques del Baix Llobregat, que dissortadament no han vist mai la llum en una publicació definitiva. Per aquesta raó, es fa difícil precisar si l'amortització de les sitges i la creació de la vil·la tenen una solució de continuïtat o si pel contrari hi va haver un lapse de temps entre l'amortització de les primeres i la construcció de la vil·la. En qualsevol cas, resta oberta la possibilitat de que la vil·la de Santa Madrona del Palau s'originin efectivament en època romana republicana, amb una data *post quem* de la segona meitat del segle II abans de JC.

PLAÇA DE LES BRUIXES II (MOLINS DE REI, BAIX LLOBREGAT)

El jaciment arqueològic anomenat "Plaça de les Bruixes II" (per diferenciar-lo d'un altre jaciment ibèric proper) es troba dalt d'un puig allargat, situat entre dues rieres. Aquest jaciment va estar en activitat, segons Solías (1989, 87) entre els anys 125 i 75 abans de JC aproximadament. Tot i que s'ha suggerit que corresponia, en realitat, a un poblat ibèric (Bergadà, 1984; Palau-Ribes, s/a, 70 ss.; Vilalta, 1987 A, 229; Solías, 1989, 87) considera que possiblement es tracta d'una *villa* romana republicana, atès que les estructures documentades corresponen a parets fetes amb morter i estucades, amb paviments de *signinum*, tot constatant-se també l'ús de *tegulae* i *imbrices*. Tenint en compte el nostre desconeixement sobre el jaciment i la topografia del mateix, ens sembla difícil pronunciar-nos en un sentit o l'altre, tot i que les dades apuntades per Solías indiquen, en qualsevol cas, una influència romana considerable en aquest antic hàbitat. Tanmateix, no ens sembla gens sòlida l'atribució que fa Olesti (1997, 75) a un nucli ibèric amb seguretat, perquè la simple presència de sitges i de materials ceràmics ibèrics ens sembla d'allò més habitual en qualsevol assentament dels segles II-I abans de JC a la zona que ens ocupa, i no pressuposen, per sí soles, l'existència d'un tipus determinat d'hàbitat.

INDICIS DIVERSOS A LA COMARCA DEL MARESME

Al Maresme, malgrat que s'ha constatat un gran nombre de jaciments romans en els quals a més de materials d'època imperial, s'han trobat (ja sigui superficialment o en estat residual en estrats més moderns) també altres d'època romano-republicana (vegeu Prevosti, 1981a; Olesti, 1995); en la majoria dels casos no comptem amb evidències sobre el tipus d'hàbitat al qual corresponien aquests materials, podent molt bé haver correspost a assentaments dispersos ibèrics del període romà republicà (obre el problema de la relació entre assentaments ibèrics i vil·les republicanes, confrontar Olesti, 1995, 181-186).

És evident que la influència tècnica dels itàlics es nota sobre assentaments d'arrel clarament indígena. Així, als jaciments anteriorment esmentats de Can Balençó (Argentona) i Can Català (Cabrera de Mar) s'ha documentat l'ús per a emmagatzematge de *dolia* i àmfores respectivament (Olesti, 1995, 155). A la urbanització Bell Resguard (El Masnou), es va trobar un mur fet de pedra petita posada en sec, en la construcció del qual es varen reutilitzar fragments de *dolia*. Al voltant es va trobar material dispers, entre el qual hi havia campaniana A, fragments de *signinum* i material alt-imperial (Olesti, 1995, 155 i 407). A Jardí Park (Premià de Dalt) es va trobar un *dolium* amb estampilla ibèrica Laurko (Olesti, 1995, 155, 207 i 422-423).

Juntament amb aquests assentaments clarament ibèrics que presenten influències romanes evidents (especialment pel que fa a l'ús de *dolia*), hi ha uns altres que al nostre entendre no permeten aclarir si es tracta d'hàbitat de tipus indígena o si pel contrari podem suposar que foren *villae* romanes fundades en època republicana. Així, a la vil·la romana de Cal Ros de les Cabres (El Masnou) es va trobar un dipòsit excavat a l'argila sobre el qual es construí un altre recobert amb *signinum* que contenia ceràmica ibèrica tardana i àmfora itàlica; posteriorment s'hi instal·laren *dolia* (Olesti, 1995, 155 i 183). Al jaciment de Can Torradeta (Vilassar de Dalt) es trobà un paviment de *signinum* en el qual s'havien utilitzat fragments de ceràmica ibèrica (Olesti, 1995, 183, 427).

La interpretació de les troballes de Cal Ros de les Cabres i de Can Torradeta és problemàtica. Al nostre entendre, estem d'acord amb Prevosti (1995, 252) qui considera que l'ús d'un paviment de *signinum* només pot correspondre a una

construcció de caire netament romà (per molt indígenes que siguin els materials ceràmics reutilitzats); és a dir, que la interpretació que considerem més lògica és que a Cal Ros de les Cabres hi hagué un establiment de tipus *villa* ja en època romano-republicana, tot i que la troballa aïllada d'un paviment, sense relació clara amb altres estructures, impedeix formular afirmacions concretes en cap sentit. Així, la suposició que fa Olesti (1997, 75) en estudiar el cas de Cal Ros de les Cabres de que es tracta d'un hàbitat ibèric final ens sembla força agosarada, tenint en compte que es basa tan sols en la filiació ibèrica dels materials ceràmics trobats, quan hem de tenir en compte que la presència d'aquesta mena de materials és habitual en qualsevol jaciment català dels segles II-I abans de JC i no pressuposa cap filiació ètnica o cultural dels seus usuaris ni, encara menys, ens permet definir la tipologia d'un assentament a partir de dades tan minses i irrellevants.

EL VILARENC (CALAFELL, BAIX PENEDEÈS)

L'establiment romà del Vilarenc no és tan clar, pel que fa a la seva possible cronologia republicana, com en altres casos, però es recull aquí degut a que, no havent estat aclarida la seva cronologia inicial, és possible que s'origini en època romana republicana, i fins i tot sembla tenir precedents més antics.

Des de l'any 1883 es coneixen les restes d'una *villa* romana al lloc anomenat significativament el Vilarenc, però no fou fins el, 1982 i, sobretot, el, 1988 que s'excavà un edifici situat a l'oest de la partida d'aquest nom, que no es coneixia anteriorment. Tot i que se l'anomena també el Vilarenc (Palet, Pou, Revilla, 1993; Pou, Revilla, 1996) i se'l considera part de la mateixa explotació agrícola descoberta en el segle passat, ens sembla que podria tractar-se de dos assentaments diferenciats, atès que hi ha una certa distància entre ells i, a més, es troben separats pel curs d'una antiga riera (suggeriment de la doctora Marta Prevosti). Per tant, es possible que es tracti de dues propietats diferents. Sigui o no així, aquí ens interessa especialment centrar-nos en l'edifici descobert l'any, 1982.

La construcció a la qual fem referència es troba en el punt més alt de la partida del Vilarenc, i es va trobar en un estat de conservació molt dolent. Consisteix en un edifici de planta rectangular, de 22 por 35 metres, del qual es fa

difícil la comprensió de les seves divisions internes a causa del mal estat en què es trobaren; tan sols es va poder identificar amb seguretat la presència d'unes petites termes (Palet, Pou, Revilla, 1993, 729; Pou, Revilla, 1996, 106). La planta d'aquest edifici es publica a Palet, Pou, Revilla, (1993, 730, fig. 4) i a Pou, Revilla, 1993, 99), així com a Revilla, Miret (1995 (197, fig. 5). Pou i Revilla (1996, 107, fig. 1) publiquen també la planta d'aquest edifici, aquesta vegada dins d'un marc més ampli que inclou també les restes de *villa* trobades el segle passat, que els seus excavadors recents anomenen "sector 2".

Al sector oest-nord-oest es varen detectar uns murs de pedra seca que seguien la mateixa orientació que l'edifici al qual s'ha fet referència. Es difícil establir si es tracta d'una construcció annexa o bé és anterior a l'edifici de planta rectangular (Palet, Pou, Revilla, 1993, 731), tot i que la troballa de materials que remunten al segle IV abans de JC i la tècnica constructiva d'aquestes parets fan molt temptador relacionar aquestes migrades estructures amb un poblat ibèric de la plana, al costat del qual es situaria posteriorment l'edifici romà. Quan es va construir aquest darrer? S'ha suggerit (Palet, Pou, Revilla, 1993, 738; Vallès, Revilla, 1996, 108) que el moment de la construcció de l'edifici romà es pot situar als darrers decennis del segle I abans de JC, i més concretament, l'època d'August, però aquesta proposta procedeix més d'una hipòtesi de treball en relació al context conegut a la zona costanera del Penedès que no pas de raons estratigràfiques concretes, degut a que la migradesa de dades existents impedeix establir amb fiabilitat la cronologia inicial de l'edifici (Palet, Pou, Revilla, 1993, 729). Fins i tot s'ha arribat a suggerir (Pou, Revilla, 1993, 100) que aquest edifici s'aixecà vers finals del segle I després de JC, i que durà molt poc temps, atès que s'abandonà vers l'època flàvia. No sabem quines són les raons que porten a aquestes datacions, tenint en compte l'aparent manca de concreció estratigràfica de les dades existents.

Tot i que res no es pot dir categòricament en un sentit o en un altre, creiem possible que l'establiment romà del Vilarenc trobat al sector occidental d'aquesta partida podria molt bé haver estat fundat en època republicana. La situació adjacent d'un probable assentament ibèric de plana i la seva distribució regular, dins una planta quadrada molt regular i de clara inspiració itàlica,

així ens ho fan suggerir, però la manca de dades contundents ens impedeix assegurar-ho, per la qual cosa no es pot descartar un origen en època d'August que, per altre banda, no es troba tampoc demostrat fefaentment.

LES TOIXONERES (CALAFELL, BAIX PENEDEÈS)

Les Toixoneres (conegut també amb el nom d'Alorda Park) correspon a un petit assentament ibèric (del tipus que es pot anomenar "poblament dispers", "de pla" o "pagesia"), situat davant del mar, que ha estat restaurat recentment. La cronologia final d'aquest hàbitat no sembla anar més enllà del tercer quart del segle II abans de JC (Pou, Sanmartí, Santacana, 1993, 193). Superposat a les ruïnes de l'assentament ibèric s'ha localitzat recentment, a l'àrea sud-oriental del poblat, un hàbitat d'època romano-republicana, de clara inspiració itàlica. Consisteix en un edifici, de planta amb tendència rectangular (en realitat, forma una espècie de U) i de petites dimensions, que s'estructura interiorment al voltant d'un pati central; el sostre de l'edifici estava format per tégules. Aquesta distribució correspon als models itàlics imperants en els segles II i I abans de JC, i s'ha proposat per part dels seus excavadors un paral·lel arquitectònic amb alguns establiments rurals del Laci, singularment amb la vil·la de Via Gabina 11 (Pou, Sanmartí, Santacana, 1993, 193), que ha estat estudiada per Widrig (1980). La cronologia inicial d'aquesta construcció no es coneix amb seguretat, podent haver-se fundat entre finals del segle II i inicis del I abans de JC (evidentment, és posterior a l'abandonament de l'assentament ibèric), i va perdurar fins el tercer quart del segle I abans de JC (Pou, Sanmartí, Santacana, 1993, 193) o, a molt estirar, el canvi d'era (Revilla, Miret, 1995, 197).

És possible que es relacionin amb aquest assentament uns dipòsits revestits interiorment amb morter que s'han localitzat al peu del turó, al cantó oriental; per la seva situació al costat del mar es pot suposar que podrien haver estat destinats a la transformació de productes marítims (Pou, Sanmartí, Santacana, 1993, 193-194).

També és interessant assenyalar que en correspondència a la fase final de l'assentament (ja en època augustiana) s'han trobat fragments d'àmfores tarraconenses (formes *Tarraconense I*, Pascual 1 i Dressel 2-4) a més de tégules amb la marca CN. BEN..., que sembla haver estat produïda a l'alfar del proper assentament del

Vilarenc, per la qual cosa pot suposar-se algun tipus de relacions econòmiques entre aquest darrer i l'edifici tardo-republicà de les Toixoneres (Revilla, Miret, 1995, 197).

LA CLOTA (CREIXELL, TARRAGONÈS)

La partida de la Clota es troba a la plana situada davant del mar, a pocs metres de distància d'aquest i a una alçada de tan sols 5 metres (Vilaseca, 1994, 4). Recentment s'hi han dut a terme excavacions arqueològiques que han permès documentar un taller d'àmfores de la forma Dressel 2-4 i anteriorment (i això és el que aquí ens interessa) un edifici d'època romana republicana.

Es va detectar una estructura de planta rectangular d'un 90 metres quadrats de superfície. Aquesta construcció es trobava interiorment dividida en cinc recintes, un dels quals era perpendicular als altres quatre, formant una mena de passadís. L'estructura estava parcialment excavada en el terreny, i algunes de les seves cambres estaven pavimentades amb *signinum*, mentre que d'altres tenien sòls de terra batuda. Les parets presentaven un estucat de color vermell. Cal assenyalar la utilització de fragments d'àmfores púniques dins de la capa de preparació de l'estucat de les parets, així com als paviments, on es trobà una àmfora reutilitzada amb la funció de desaigüe (Vilaseca, 1994, 5-6).

No s'ha pogut datar amb exactitud aquesta construcció. Els fragments d'àmfora púnica reutilitzats dins la capa d'estucat de les parets donen ja algun indici, tot i no ésser suficient, atès que no sabem si els enlluïts són del primer moment de la construcció, però evidentment pertanyen al període romano-republicà. És interessant la troballa d'una àmfora de la forma Mañá C-2 B, que es data entre finals del segle II i la primera meitat del I abans de JC (Vilaseca, 1994, 5-6). Tot i que no resta clarament explicat en la publicació corresponent, aquesta àmfora sembla ésser la que es va trobar reutilitzada com a conducció d'aigües sota els paviments.

Pel que fa al moment de colmatació d'aquest edifici (sobre el qual es varen formar els estrats corresponents al taller d'àmfores alt-imperial) les dades són ja més concretes. S'hi han trobat fragments informes de ceràmica campaniana B, fragments de *kálathos* i d'altres ceràmiques ibèriques, així com àmfora greco-itàlica i/o Dressel 1 A. Vilaseca (1994, 6) fa esment de la troballa d'algun fragment d'àmfora greco-itàlica, però en

canvi publica un dibuix de la vora, el coll i les nanses d'una àmfora de la forma Dressel 1 A, a la qual no fa, en canvi, referència en el text. Tot i que la planta coneguda del jaciment no permet efectuar gaire precisions, Vilaseca (1994, 6) suposa que dues o potser tres de les cambres estarien destinades a venda i les altres dues a alguna activitat agrícola.

Cal fer esment de la hipòtesi que presenta Vilaseca (1994, 6) sobre la distribució del poblament rural en època tardo-republicana a la costa tarragonina. Aquest autor indica que només es coneixen restes contemporànies a la fase republicana de la Clota als jaciments d'Alorda Park i el Vilarenc, 15 quilòmetres al nord, i al sud no hi hauria cap fins a Tarragona, a uns altres 15 quilòmetres de distància, per la qual cosa el poblament seria molt poc abundant. No cal dir que aquestes dades es basen tan sols en les troballes conegudes i que, per tant, poden no respondre a la realitat. A més, Vilaseca no inclou en aquest grup les troballes de la vil·la del Moro, a Torredembarra, que presenta una fase republicana força clara.

Tot i no haver-se pogut datar clarament la seva construcció, les troballes de la Clota ens documenten un petit assentament agrícola que, per les seves característiques constructives i la disposició de la seva planta, són clarament d'inspiració itàlica. La fi d'aquesta construcció marca alguna mena de solució de continuïtat que no sembla representar l'abandonament de l'indret, atès que damunt seu s'han documentat estrats relacionats amb un abocador d'un taller d'àmfores de la forma Dressel 2-4. No s'ha pogut datar amb exactitud el moment d'abandonament de l'edifici, però la ceràmica campaniana B ens dona un lapse de temps comprés entre el 150 abans de JC i el 50/25 abans de JC; tot i que sense dades concretes, creiem més adient pensar en una cronologia baixa. De tota manera, no podem determinar si aquesta construcció tingué o no una durada gaire llarga en el temps.

EL MORO (TORREDEMBARRA, TARRAGONÈS)

El jaciment es troba sobre un turonet a 20 metres sobre el nivell del mar, al costat de la riera de Subanyoles, i a uns 700 metres de distància de l'actual línia de costa (Terré, 1987, 218). Com molt bé indica Terré (1987, 218) la proximitat al mar i al traçat de la via Augusta degueren ésser determinants per a la importància d'aquesta *villa*.

Les restes més importants d'aquest jaciment són unes termes de les quals es conserva fins i tot la cobertura en volta d'una piscina. Un sondeig efectuat en una habitació contigua al *tepidarium* ha proporcionat una data de construcció del segle I d. de J.C., tot i que Terré (1987, 219) suposa que almenys a la zona del *tepidarium* hi hauria una construcció anterior que fou reutilitzada i transformada en termes, com ho sembla indicar l'existència d'una finestra a la paret posterior de la piscina, que fou inutilitzada i revocada amb *signinum* com la resta de la paret, molt possiblement, com indica Terré, quan l'àmbit es va convertir en *tepidarium*. Per tant, resta per determinar la data de construcció, la finalitat i la planta precisa d'aquesta edificació anterior.

L'any, 1984 es varen efectuar unes cales de sondeig que varen permetre determinar un origen de la *villa* en època tardo-republicana. Es varen documentar dues cambres amb murs fets de carreus petits lligats amb argila excepte en els angles, on es varen col·locar grans carreus de pedra calcària del país; aquests murs eren estucats, conservant-se la part del sòcol, que estava pintada de color negre. Els paviments eren mosaics d'*opus signinum* tesel·lat amb decoració reticulada, trobant-se la zona de contacte amb les parets revocada amb una mitja canya. Ambdues cambres es comunicaven entre sí mitjançant una petita porta. En relació a aquestes estructures es varen trobar algunes canalitzacions de desaigüe i uns petits dipòsits (Terré, 1987, 221; Keay, 1990, 130).

L'excavació dels fonaments d'aquestes estructures va permetre documentar una datació inicial de les mateixes entre finals del segle II i inicis del I abans de JC, segons Terré (1987, 221). Dissortadament, no s'han publicat els materials trobats en aquestes excavacions, ni es detalla quins són els que proporcionen aquesta datació, que per altre banda s'ha de considerar fiable, tot i que l'estudi dels materials potser permetria matisar aquesta datació. De tota manera, es pot considerar com segura una cronologia entre la segona meitat del segle II i mitjans del I abans de JC, però caldria, com diem, un estudi dels materials que permetés precisar aquesta cronologia.

En un moment donat es va amortitzar la porta de comunicació entre les dues cambres anteriorment esmentades, i en aquesta obra es va reaprofitar un capitell toscà (Terré, 1987, 220, fig. 2). Aquest capitell molt possiblement correspongui a la fase republicana, com suposa Terré (1987,

221), i podria haver format part del peristil de la *villa*. De tota manera, cal reconèixer que no s'ha datat (que sapiguem) el moment d'inutilització de l'esmentada porta, per la qual cosa la cronologia republicana del capitell, tot i ésser molt probable, no s'ha pogut demostrar.

És interessant assenyalar que la fase immediatament posterior a les estructures que s'acaben d'esmentar, que va suposar un important canvi en la disposició de les habitacions del sector excavat, es datà en època d'August (Terré, 1987, 221); tot i que tampoc no s'han publicat els materials que permeten aquesta datació, l'hem de considerar fiable (almenys com a data *post quem*), i demostrativa per sí sola d'una cronologia anterior per a les construccions més antigues. Tampoc no resta clar el moment final d'ocupació de la *villa*, atès que Terré (1987, 222) diu que perdura fins inicis del segle II abans de JC, per immediatament després afirmar que s'abandona "a començaments de l'època Flavia". Es tracta d'un abandó força prematur (però amb paral·lels a altres àrees), que cal estudiar en profunditat, i podria deure's, com suposa Terré, a la importància assolida per la veïna *villa* dels Munts (Altafulla).

Terré (1987, 224, nota 10) indica que materials d'època romano-republicana s'han trobat al Vilarenc (Calafell), Sant Llorenç, Riudarenes i Mas de Serapí (Constantí), Les Pobles (Montroig), Els Antigons i Pòrpores (Reus), entre d'altres llocs. Tanmateix, a manca d'excavacions arqueològiques, aquestes dades resulten insuficients com per a poder demostrar que aquests materials corresponguin a *villae* tardo-republicanes, podent també tractar-se d'hàbitats ibèrics de la plana, tot i que, de fet, cal considerar les dues possibilitats.

Posteriorment a les excavacions dirigides per Terré, se'n portaren a terme d'altres l'any, 1994, a càrrec de Ll. Pinyol, qui considera (Pinyol, 2000 134-135) que l'ús de les termes correspon a la fase inicial d'època tardo-republicana, malgrat la presència de parets estucades que podrien fer-ho dubtar; tanmateix, la presència de desguassos i les concrecions càlciques que presenten els paviments són elements, segons Pinyol, que permetrien assegurar la funció termal des del principi de l'activitat de l'assentament. Tanmateix, l'esmentat autor confirma la transformació de la vil·la en època d'August.

CONSIDERACIONS SOBRE EL TEMA DE LES *VILLAE* D'ÈPOCA REPUBLICANA

El tema de l'origen de la romanització del territori que avui és Catalunya és força controvertit, i afecta no tan sols a la cronologia i el motiu primer de l'origen de les ciutats sinó també, com s'ha vist, al mateix naixement de la implantació itàlica a l'àrea rural. Des d'una primerenca associació de l'origen la *villa* romana a l'etapa imperial (i concretament, durant l'imperi d'August) es va passar, en anys recents, a la suposició de que aquest procés ja s'havia desenvolupat abans, entre finals del segle II i inicis del I abans de JC, corresponent al que alguns investigadors (Nolla, Casas, 1984, 24-26) han anomenat "el Gran Canvi". Posteriorment aquest model ha estat posat en dubte per alguns autors (Plana, 1990, 165-205; Plana, 1993, 111; Pujol, García, 1994, 108; Olesti, 1995, 216-218; Olesti, 1997). Creiem que les dades que s'han exposat en aquest treball demostren de forma fefaent, i sense cap mena de dubte, que la primerenca implantació de la *villa* romana a l'est de la *Hispania Citerior* es produí, efectivament (per molt que pugés haver-ho estat de forma restringida), en època romano-republicana.

És evident en l'actualitat que el model de poblament d'origen ibèric continuà vigent fins els inicis de l'època imperial. Si bé la majoria dels grans poblats ja havien estat abandonats al llarg dels segles II i I abans de JC, alguns perduraren durant aquesta darrera centúria, com per exemple el poblat de Burriac, al Maresme, que continuà essent habitat (per bé que en franca decadència) fins mitjans del segle I abans de JC (Olesti, 1995, 89-102).

Tanmateix, juntament amb el poblat ibèric amurallat i enturonat, hi havia un altre tipus d'hàbitat menor consistent en petits poblats o pagesies situats a les vessants dels turons i de vegades en llocs fins i tot força planers, que són els que topogràficament ocupaven l'àrea i el "status" que vindria a ésser substituït arran de la romanització pel sistema itàlic basat en la *villa*. Com s'ha vist més amunt, aquesta sèrie de petites pagesies tenen un origen força clar en el període ibèric ple (segles V i IV abans de JC) i tingueren un important moment d'expansió durant els segles II i I abans de JC. La coincidència cronològica d'aquesta major implantació (almenys pel que sabem) de les petites pagesies amb l'ocupació romana és evident que no és quelcom casual, però no és un tema del qual ens hem d'ocupar aquí, atès que l'objectiu del nostre treball és l'estudi de la implantació primerenca del model itàlic de poblament rural.

Les dades que s'han analitzat al llarg d'aquest treball creiem que no permeten cap mena de dubte per tal d'afirmar que les primeres *villae* romanes pròpiament dites es varen implantar als terrenys orientals del que avui és Catalunya durant el període tardo-republicà, tal i com encertadament havien suposat ja alguns autors (Prevosti, 1981a; 1981b; 1995, 252; Nolla, Casas, 1984). Manquen per analitzar encara les dades de les comarques de l'interior, singularment la zona del Segrià, que comença a ésser ben coneguda pel que fa a l'època imperial però que encara no ha proporcionat evidències clares d'una possible implantació del model de la *villa* en època republicana, tot i que aquest procés podria haver-se produït, atesa la importància de la ciutat d'Illerda aleshores (Pérez, 1991, 43-68).

Ara per ara, les *villae* d'època romana republicana han estat localitzades, com s'ha dit, a la zona oriental de Catalunya, concretament a les comarques de l'Empordà, Gironès, Vallès Oriental i Tarragonès, precisament al llarg de la important ruta, tant terrestre com marítima, que menava del sud de les Gàl·lies fins Gades (Cadis), i on es varen fundar també les ciutats romanes més antigues del país.

A excepció de la *villa* de Mas Gusó (Bellcaire, Alt Empordà) no es coneixen dades estratigràfiques clares per tal de datar aquestes fases republicanes, encara que l'estrat republicà de la *villa* de Pla de l'Horta (Sarrià de Dalt, Gironès) pot ésser eloqüent en aquest sentit, així com, potser, la *villa* del Moro (Torredembarra, Tarragonès). Tanmateix, en els altres casos, l'existència d'alguns elements arquitectònics (fonamentalment mosaics d'*opus signinum*) associats a altres elements circumstancials (presència, de vegades exclusiva, de materials arqueològics romano-republicans) ens permeten moure'ns dins d'un marge de certesa força gran.

Si bé tipològicament no es coneix, encara, la planta precisa de l'establiment romano-republicà de Mas Gusó, no hi ha dubte que els seus trets arquitectònics (estructura de planta rectangular amb contraforts) ens permeten assegurar que l'edifici era ja en aquesta primera fase una *villa*. Aquesta deducció es reforça si es té en compte que les estructures de la *villa* d'època imperial s'adossen i completen les construccions d'època republicana, amb la qual formen orgànicament un tot orgànic.

També és interessant el fet de que hi ha evidències que permeten recular l'ocupació de l'àrea de Mas Gusó fins i tot al bronze final (Casas,

1996, 167 i 170-171) i que abans de la construcció de la *villa* republicana hi hagué un assentament ibèric, com ho demostra la troballa d'un mur (que no s'ha pogut datar amb exactitud, però que pertany a aquella època) i de materials arqueològics ibèrics. Tanmateix, desconeixem la solució de continuïtat entre l'assentament ibèric (de característiques desconegudes, però ben probablement una de les "pagesies" ibèriques que s'han pogut identificar darrerament) i la *villa* romana d'època republicana, però el fet de que l'únic mur ibèric que s'ha trobat aparegui obliterat per la construcció d'aquesta darrera fa pensar que hi hagué un canvi important en l'estructura de l'hàbitat en aquest lloc concret.

Com s'ha dit abans, la *villa* de Mas Gusó és l'única, fins ara, que ens ha proporcionat una datació força precisa per al moment de la seva construcció: la segona meitat avançada del segle II abans de JC (Casas, 1996, 171). Aquesta cronologia ve donada principalment per la troballa d'àmfores greco-itàliques tardanes, que difícilment poden fer-nos pensar en una datació posterior a l'any 100 abans de JC; tanmateix, la possible presència en els estrats fundacionals de la *villa* d'un fragment d'àmfora de la forma Dressel 1 B (Casas, 1996, 176, fig. 4, núm. 13), que comença a produir-se per aquelles dates, no ens permetria tampoc una datació gaire més antiga. Caldria comprovar si realment aquest fragment amfòric correspon realment als estrats fundacionals de l'establiment romà. En qualsevol cas, les dades proporcionades per aquest conjunt de materials ens permeten situar la fundació de la *villa* de Mas Gusó entre els anys 125 i 100 abans de JC.

Creiem que la implantació de models romans al camp ha de guardar algun tipus de relació amb la implantació de ciutats que segueixen el model romà. Tot i que s'ha dit insistentment que la ciutat romana d'Emporiae s'ha de datar cap al 100 abans de JC, els nous treballs arqueològics han permès revisar aquesta data inicial (Aquilué, Castanyer, Santos, Tremoleda, 2000, 136-141), amb la qual cosa la ciutat romana s'ha de datar, en realitat, a partir de la segona meitat del segle I abans de JC. Tanmateix, la ciutat hel·lenística d'Emporion estava aleshores ben activa, i al seu costat aparegué en època tardo-republicana un camp de sitges que podria relacionar-se amb l'administració romana i el recaptament d'impostos als indígenes (Aquilué, Castanyer, Santos, Tremoleda, 2000, 140); no ha de resultar gens estrany, pr tant, que al seu *hinterland* aparegués, pels volts de l'any 100 abans de JC, una *villa*

típicament romana com la de Mas Gusó. Tot i que la *villa* romana de Pla de l'Horta és difícil de considerar amb seguretat com a tal *villa* en la seva fase republicana, no hem d'oblidar que, durant la primera meitat del segle I abans de JC, s'ha fundat, molt prop, la ciutat romana de Gerunda (Nolla, 1988).

A més de les ciutats esmentades, la resta dels casos ja és més problemàtica. A les terres de l'interior, llerda és, sens dubte, en època republicana una ciutat important; també pels volts de l'any 100 abans de JC es funden Ileso (Guissona) i Aeso (Isona). Tanmateix, ara com ara, no coneixem cap indici que ens permeti formular la possible existència de *villae* tardo-republicanes a les comarques de l'interior, per bé que cal tenir en compte la possibilitat de que es documentin en el futur.

A la costa, cal remarcar el cas de les ciutats de Baetulo (Badalona) i Iluro (Mataró), de les quals podem dir que, malauradament, tot i la gran quantitat d'excavacions urbanes que s'hi ha fet, no s'ha pogut, per ara, establir el moment fundacional de les dues ciutats; tanmateix, la troballa de materials dels segles II i I abans de JC permet pensar que es tracte de sengels fundacions tardo-republicanes, tot i que no es pot determinar el moment inicial. Tanmateix, el cas d'Iluro és força especial, atès que hom considera que correspon a una translació a la costa del poblat (més pròpiament podríem anomenar-lo ciutat) de Burriac, que deu correspondre a la llduro documentada per les monedes. Al peus de Burriac (i al costat del nucli urbà de Cabrera) és on s'ha produït una de les més novedoses i espectaculars troballes arqueològiques dels darrers anys: la descoberta de les termes romanes de Ca l'Arnau, que es daten en el segle II abans de JC, i segueixen, tipològicament, models itàlics molt clars (Martín, 2000). Encara que s'està especulant força sobre la raó de l'existència d'aquestes termes (en una àrea on els investigadors havien reiteradament afirmat que no hi ha traces de romanització "real" fins el temps d'August), nosaltres creiem que cal considerar-les dins d'un ambient urbà, corresponent probablement a una primera extensió urbana cap al pla de la ciutat d'Ilduro.

Pel que fa a Tarraco, és evident que les seves especials característiques com a capital provincial i base de penetració dels romans cap a l'interior del país li confereixen unes característiques diferenciades de les altres ciutats, i per tant no és gens d'estranyar que comenci a haver *villae* republicanes al seu territori, fet que un estudi

recent (Carreté, Keay, Millett, 1996) negava recentment.

Tot i que ens manquen dades concretes sobre la fundació de les primeres ciutats romanes a Catalunya, coneixem dades importants de les àrees properes que no hem d'oblidar en aquest context. Així, l'any 138 abans de JC, havia tingut efecte la fundació de la ciutat de Valentia (València), habitada evidentment per colons itàlics, com demostren les troballes numismàtiques (Ribera, 1983, 99-100; Ripollés, 1988; Ribera, 1998); poc més tard, es fundaren a Mallorca les colònies de Palma i Pollentia a les quals s'assentaren, com diu Estrabó (III, 5, 1), tres mil romans d'Hispania; cal suposar que es refereix a soldats que lluitaren a Hispania, no pas que hi viviren.

En aquest context de fundació de ciutats romanes (per bé que el "status" inicial de les mateixes no resta clar) amb l'eventual establiment de colons itàlics podem inserir la romanització del camp amb les primeres *villae*. Ara bé, l'existència a la *villa* de Mas Gusó d'un hàbitat ibèric anterior, ens permet dubtar entre la possibilitat que l'establiment de la *villa* republicana sigui fruit de la romanització (relativament primerenca) d'uns indígenes que habitaven en aquell lloc o bé que la *villa* es fundés com un assentament de colons itàlics. Ambdues possibilitats han de ser ateses, i ara com ara no podem fer prevaldre una sobre l'altre.

Com s'ha vist, s'ha pogut demostrar que la cronologia de la implantació de les primeres *villae* a l'*ager* emporità remunta als darrers anys del segle II abans de JC. No podem saber encara si aquest fou un fenomen generalitzat o si pel contrari la *villa* del Mas Gusó representà en aquest sentit una punta de llança del model romà d'explotació agrícola del territori. Tanmateix, algunes dades circumstancials, com per exemple l'existència d'un magatzem de *dolia* al jaciment de l'Olivet d'en Pujol (Vilademat, Alt Empordà), de planta rectangular i evident influència itàlica (Casas, 1989, 19-46) i d'alguns fragments d'estucs pintats i una base de columna formant part del reblliment d'una sitja datat en època romano-republicana al jaciment de Tolegasos (Vilademat, Alt Empordà) (Casas, 1989, 53) permeten suposar que la implantació del sistema de la *villa* a l'*ager emporitanus* fou quelcom generalitzat durant els darrers anys del segle II i tot el I abans de JC, tal i com ja s'havia intuït fa algun temps (Nolla, Casas, 1984, 24-26; Casas, 1989, 183) i com les troballes de Mas Gusó no fan

altre cosa que refermar. Possiblement, un segle de dominació romana havia provocat que l'antiga Emporion s'hagués convertit en un focus de romanització, malgrat que encara no s'havia fundat la ciutat romana pròpiament dita.

Tot i que creiem demostrat que la introducció de les *villae* a l'*ager emporitanus* es produí, com dèiem (i com indiquen les dades del jaciment de Mas Gusó), molt a les darreries del segle II abans de JC, no comptem amb cronologies precises per als altres jaciments republicans que coneixem. La seva ubicació es situa al llarg de l'antiga ruta seguida per la via Herculea (després via Augusta) que dels Pirineus menava a Cadis. Així, es detecta una important concentració al Vallès Oriental (jaciments de Can Martí de Samalús i de Can Massot i Can Tacó a Montmeló); els altres jaciments clarament definits (la Clota i el Moro) es troben ja a la costa propera a Tarragona. És lògicament explicable la presència de *villae* republicanes a aquests indrets; al Vallès Oriental, tot i que és problemàtica la seva adscripció a una *civitas* concreta, és evident la seva importància en relació a la via de comunicació que abans s'ha esmentat.

Pel que fa als jaciments de la costa tarragonina, evidentment tant la seva proximitat a la via herculea com (i principalment) a la capital provincial, Tarraco, justifiquen per sí soles el desenvolupament primerenc del tipus d'hàbitat basat en la *villa*. Tot i que, principalment per manca d'excavacions, s'assenyalava encara recentment (Carreté, Keay, Millet, 1996; vegeu una recensió a Jàrrega, 1996b) l'absència de *villae* republicanes a l'*ager tarraconensis*, les troballes de la Clota i el Moro creiem que permeten matisar i fins i tot desmentir i aquesta afirmació. Diem matisar perquè hi ha indicis que permeten dubtar si a l'interior del territori el sistema de la *villa* s'havia instal·lat o no en època republicana. Efectivament, a la zona de Valls s'ha pogut detectar una producció local d'àmfores de la forma Dressel 1 amb estampilles ibèriques, la qual cosa demostra que la producció de les mateixes era en mans dels indígenes (Carreté, Keay, Millett, 1996, 160). De tota manera, això no exclou la possibilitat que les èlites indígenes haguessin adoptat el sistema romà de la *villa*. La manca d'excavacions arqueològiques a l'interior de l'*ager tarraconensis* és la culpable directa de la nostra incertesa sobre aquesta qüestió.

Tot i els dubtes raonats que hi pugui haver sobre la implantació de la *villa* en època republicana a l'interior de l'*ager tarraconensis*, les

troballes de la Clota i el Moro permeten demostrar que aquesta implantació es produí efectivament a la zona costanera. Cal pensar que molt probablement el mateix procés es va produir a les comarques del Maresme, el Barcelonès, l'Alt i el Baix Penedès i el Garraf; en aquest sentit semblen apuntar algunes dades circumstancials proporcionades pels jaciments de Cal Ros de les Cabres (El Masnou, Maresme) i el Vilarenc (Calafell, Baix Penedès).

Tot i que es situen geogràficament en una àrea força allunyada de la que estem estudiant, no volem deixar d'assenyalar la troballa, cada vegada més abundant, de *villae* amb una cronologia inicial republicana innegable a la zona de Cartagena (Ramallo, 1985, 71; Ruíz, 1995, 158-171) que s'han de relacionar sens dubte amb la important explotació minera que els romans dugueren a terme a l'àrea d'influència de l'esmentada ciutat.

La definició mateixa de la *villa* és quelcom força problemàtic (Prevosti, 1981 A, 28-29; Olesti, 1995, 216), però la presència de murs de morter, cobertura de tègules, paviments de *signinum* i, encara més, de mosaics d'*opus signinum* permet deixar poc dubte de que es tracta pròpiament de *villae*; evidentment, amb el que no es poden relacionar, tipològicament, és amb els hàbitats ibèrics. En alguns casos més afortunats fins i tot la tipologia de la planta de les restes conservades resulta concloent per a la seva identificació com una *villa* pròpiament dita. Així, les cambres pavimentades amb mosaics d'*opus signinum* de la *villa* de Can Martí (Samalús) s'inclouen clarament dins de l'esquema de la casa itàlica al voltant d'un atri (Aquilué, Pardo, 1990, 93); la suggerència que fa Olesti (1997, 76, nota 16, i 86) donant a entendre que es pugui tractar d'una casa romanitzada relacionada amb un poblat ibèric (mai no excavat) situat dalt del turó en el qual es troba el jaciment creiem que força massa les coses, i no s'adiu gens amb el que sabem de la totalitat dels poblats ibèrics a Catalunya. Tanmateix (tot i que la planta completa del jaciment no és coneguda) la presència d'un possible impluvium a Can Massot, a Montmeló (Cantarell, Estrada, 1987, 177) permet considerar-lo clarament com pertanyent a una casa de tipus itàlic. Per altre banda, el fet de que el mur d'època republicana de la *villa* de Pla de l'Horta (Sarrià de Ter, Gironès) estigués construït amb *opus caementicium* (Nolla, 1982-83, 119), juntament amb la circumstància de que al mateix lloc hi continués havent una *villa* en època imperial, fan pensar que, des d'un punt de vista

arquitectònic, el jaciment republicà era ja una *villa*. Tanmateix, tot i que en altres casos sigui insegur, des d'un punt de vista estrictament tipològic no es pot dubtar que els jaciments de Can Martí i Can Massot, al Vallès Oriental, eren veritables *villae*, així com la de Mas Gusó, degut als arguments que s'han exposat més amunt.

Reprement el tema de la cronologia, a excepció de la *villa* de Mas Gusó no comptem amb una datació concreta per a datar l'inici de les altres *villae* tardo-republicanes conegudes, per la qual cosa no podem conèixer el moment precís de la implantació de la *villa* a cada comarca. És possible que es tractés d'un fenomen més o menys generalitzat (encara que potser només a les àrees costaneres), corresponent al que alguns autors han anomenat el "Gran Canvi" (Nolla, Casas, 1984, 24-26). Tanmateix, i sense dades conclouents en un o altre sentit, pensem que aquest fenomen podria no haver estat uniforme, i és molt possible que hagi de posar-se en relació amb la fundació o evolució dels primers nuclis urbans romans. Si realment, com sembla, Gerunda (Girona) no va néixer fins pels volts dels anys 80/70 abans de JC, és molt possible que la *villa* de Pla de l'Horta no es fundés fins aquells moments. Els jaciments situats als voltants de Tarraco podien, atesa la dinàmica d'aquesta ciutat, haver fet la seva aparició en qualsevol moment al llarg dels segles II i I abans de JC.

Pel que fa a la zona costanera del Maresme, tot i que darrerament s'ha debatut molt aquest tema i s'ha suposat fins i tot que no hi hagué *villae* pròpiament dites fins l'època d'August (com per exemple, la de Torre Llauder) creiem que és molt possible que algunes d'aquestes *villae* (com la de Cal Ros de les Cabres), sobretot les situades a la zona costanera, podrien haver-se originat en època republicana. Tanmateix, és possible que no sigui del tot desencertada la perduració bàsica del model indígena, representat per la continuïtat durant la primera meitat del segle I abans de JC (bé que en clara decadència) del poblat ibèric de Burriac (Olesti, 1995, 98-102). Tanmateix, les recentment trobades termes de Ca l'Arnau ens mostren contundentment la clara implantació de models romans en l'hàbitat del segle II abans de JC. En qualsevol cas, sobre un nucli anterior d'indubtable importància es constaten estructures d'entitat pròpiament urbana (en el sentit romà del terme) a lluro (Mataró) a mitjans del segle I abans de JC (Pujol, García, 1994, 109-111), veritable "re-fundació" que hipotèticament hem relacionat amb l'actuació de Juli Cèsar en aquest territori

(Járrega, 1996a), bé com a fruit d'una promoció del poblament indígena o bé, fins i tot, com a resultat d'una possible instal·lació colonial forània, que justificaria la denominació pliniana d'lluro com a *oppidum civium romanorum*. D'acord amb aquestes dues possibilitats, especialment la segona, és molt possible que la implantació del sistema de la *villa* no es produís al Maresme fins mitjans del segle I abans de JC, d'acord amb la nova situació constatada a lluro en aquells moments. De tota manera, a manca de dades més precises, totes aquestes teories resulten de molt difícil comprovació, tot i que sembla molt probable, com s'ha dit, que ja en època republicana (sigui en el 100 o el 50 abans de JC) es fundessin les primeres *villae* al Maresme.

Segons la hipòtesi que estem considerant de relacionar la fundació de les *villae* amb els nuclis urbans propers, és força problemàtic el cas del grup situat al Vallès Oriental i format pels jaciments de Can Martí (Samalús) i Can Massot i Can Tacó (ambdós al terme de Montmeló). La dificultat de relacionar la zona del Vallès Oriental amb un nucli urbà concret no ens permet establir hipòtesis conclouents, ni tan sols amb la recent troballa d'un *terminus* territorial d'època d'August (Járrega, Rodà, 1999), trobat a Montornès, però que malauradament no conserva la referència als *territoria* que separava. Ara bé, com que curiosament (i aquest és un aspecte del qual ens ocuparem més avall) tots tres jaciments evidentment no arriben a època imperial, comptem amb una cronologia *ante quem* força clara. Per tant, no podem saber amb seguretat en quin moment dels segles II i I abans de JC cal situar l'aparició de les *villae* al Vallès Oriental, tot i que els elements tipològics dels mosaics de Can Martí (Aquilué, Pardo, 1990, 97, 99) ens permeten suposar que fou a finals del segle II o en la primera meitat del I abans de JC.

Resumint el que anteriorment s'ha dit, no sabem si la implantació de les *villae* correspon a un fenomen homogeni cronològicament o si pel contrari s'ha de relacionar amb la situació de les diferents ciutats romanes a l'*ager* de les quals pertanyien, amb la qual cosa (com ens sembla força probable) es degué produir una successió cronològica diferent en cada comarca, d'acord amb la situació de les diferents ciutats. En tot cas, les troballes de Mas Gusó mostren que les primeres *villae* apareixen a Catalunya en el darrer quart del segle II abans de JC, precisament en les proximitats d'una ciutat, Emporion, que, tot i els seus orígens grecs, degué ser en ple segle II

abans de JC un dels primerencs focus de romanització del territori. És molt possible que la situació a la zona costanera propera a Tarraco fos la mateixa, però no ho sabem. Tanmateix, cal no descartar un moment posterior, al llarg del segle I abans de JC, per a l'aparició de les *villae* a la resta dels territoris litorals i pre-litorals, tot i que no es pot descartar una cronologia antiga, coincident amb la de la zona d'Empúries.

UN PROBLEMA HISTÒRICO-ARQUEOLÒGIC: LA FI D'ALGUNES VILLAE D'ÈPOCA REPUBLICANA PER DESTRUCCIÓ

La majoria de les *villae* d'origen republicà tingueren una perduració sense problemes aparents en època romana imperial (tot i que alguna, com la del Moro, no superà l'època Flàvia), període en el qual experimentaren importants transformacions. Tanmateix, el nucli del Vallès Oriental, format pels jaciments de Can Martí (Samalús), Can Massot i Can Tacó (Montmeló) no arribà a l'època imperial, produint la significativa sensació de que s'abandonaren al mateix moment i potser per les mateixes causes. La presència de ceràmica campaniana B en aquests jaciments i l'absència de tot tipus de materials posteriors fan pensar que la cronologia d'aquests assentaments no es pot portar més enllà de l'any 50 abans de JC. Cal preguntar-se a què es degueren aquests abandonaments.

Aquilué i Pardo (1990, 99) suposen que la *villa* de Can Martí fou destruïda per un incendi fortuït i que, per raons merament funcionals, no fou reconstruïda, tot traslladant-se els seus habitants a un altre lloc. Les dades que apunten a que una destrucció violenta per incendi fou la causa de la destrucció d'aquest assentament semblen ésser - tot i no haver-s'hi pogut fer excavacions científicament controlades - força clares (Aquilué, Pardo, 1990, 90). La mateixa fi violenta es pot atribuir a la *villa* de Can Massot (Montmeló) que fou destruïda també per un incendi (Cantarell, Estrada, 1987); pel que fa a Can Tacó no tenim dades sobre el seu abandonament. La circumstància de que ambdues *villae* (Can Martí i Can Massot) fossin destruïdes de la mateixa manera en un espai geogràfic força proper (i possiblement en el mateix moment) ens fa pensar que el més probable és que ambdós incendis fossin provocats i s'hagin de relacionar entre sí.

Si la destrucció de les *villae* de Can Martí i Can Massot respon a les mateixes causes ens

sembla legítim tractar d'explicar aquestes destruccions a la llum de fenòmens històrics concrets. A la vall de l'Ebre s'ha pogut constatar l'existència d'importants destruccions a jaciments tant importants com Azaila i Botorrita (en alguns casos clarament *manu militari*, com ho demostra la troballa de bales de plom) en el segle I abans de JC; sense anar tan lluny, l'assentament ibèric de Can Balençó fou destruït per un incendi (que els seus excavadors, indubtablement per prudència, es mostren reacios a relacionar amb un fet històric concret) cap als anys 80-70 abans de JC (CODEX, 1992, 166-168; CODEX, 1995, 84 i 86; Olesti, 1995, 336, nota 139). Fins i tot (i cal dir que a nivell merament hipotètic) s'han detectat indicis que podrien fer pensar en algun fet bèl·lic en la lluro del segle I abans de JC (Olesti, 1995, 115; Jàrrega, 1996a, 63-64). No parlem ja del cas de València, on la destrucció de la ciutat durant la Guerra Sertoriana que ens atesten les fonts ha estat magníficament confirmada per les dades arqueològiques (Ribera, 1995).

No sabem si tots aquests fenòmens poden guardar relació entre sí o deure's a raons diferents. En qualsevol cas, els episodis bèl·lics susceptibles d'explicar aquestes destruccions es redueixen a dos: la Guerra de Sertori (80-72 abans de JC) i la Guerra Civil entre Cèsar i Pompeu i els fills d'aquest darrer (49-45 abans de JC). En molts casos (singularment a la vall de l'Ebre) hi ha dubtes en atribuir les destruccions a un o a l'altre d'ambdós conflictes (Roddaz, 1988, 330). Tampoc no és clar el cas de Can Balençó (que, pel context que estem tractant, nosaltres sí que creiem que es pot relacionar amb algun episodi bèl·lic). Menys encara en el cas de Can Martí i Can Massot, on la cronologia és tan poc clara. Tanmateix, la coincidència creiem que deixa de ser tal en considerar tots aquests aspectes.

Creiem que la Guerra Sertoriana o potser la Cesariano-Pompeiana (no ho podem saber amb seguretat, i és un tema que cal estudiar en profunditat i que en part depassa l'objectiu d'aquest article) degué afectar alguns indrets del nostre país, molt possiblement la costa i singularment l'àrea del Vallès Oriental, on degué comportar destruccions importants que causaren que els primers habitants de les *villae* d'aquella zona (ja fossin colons itàlics o indígenes precoçment romanitzats) fossin víctimes d'un d'aquells conflictes bèl·lics (no sabem si per haver pres part per algun dels dos bàndols), la qual cosa degué comportar la destrucció dels seus assentaments. Es coneguda la diferent posició de

les diverses *civitates* tant en la Guerra Sertoriana com en la de Cèsar i Pompeu, que comportaren, no solament destruccions, sinó privilegis o degradacions de "status" segons per qui prengueren part (Járrega, 2000), i aquesta situació pot molt bé haver repercutit (i de forma traumàtica) en les *villae* del Vallès Oriental. Ara per ara no tenim dades per a estendre aquest fenomen a la resta del territori, però no volem deixar d'assenyalar aquí la importància, si es vol puntual però significativa, del curiós destí d'aquests jaciments de la zona del Vallès.

CONCLUSIONS

- Pel que fa al poblament ibèric dispers basat en petits nuclis que podríem (si més no provisionalment) anomenar "pagesies" es constata cada vegada més la seva importància i la seva existència ja durant el període ibèric ple, si més no des del segle IV abans de JC. Sembla ésser que durant el període ibèric tardà o ibero-romà (segles II - I abans de JC) aquest tipus de poblament experimentà un important desenvolupament. Pel que sabem, es concentrà sobretot en l'àrea costanera, però és possible que el fenomen ha de tenir una extensió més gran.

- Malgrat l'escàs nombre de jaciments ben coneguts, l'evidència actualment existent permet indicar que les primeres *villae* es fundaren, a l'àrea catalana, durant el període romano-republicà, a partir dels darrers anys del segle II abans de JC. Geogràficament, aquestes primeres *villae* es situen a la Catalunya oriental, sobretot a l'àrea costanera.

- Sembla ésser que es pot relacionar la fundació de les primeres *villae* amb la de les ciutats romanes més antigues. Probablement en alguns casos aquest procés és més tardà (pel que fa a la comarca del Gironès, s'ha proposat relacionar-lo amb l'actuació de Pompeu, i fins i tot al Maresme amb la política de Cèsar). A les proximitats de Tarragona la implantació d'aquest tipus d'hàbitat d'arrel itàlica s'explica per l'important paper de la ciutat en el procés de conquesta i colonització del territori durant l'època republicana, tot i que no es coneix amb seguretat el moment inicial de les *villae*; sembla ésser que no foren massa abundants en comparació amb el poblament ibèric tardà, i es situaven sobretot a la zona costanera propera a Tarraco.

- La inexistència d'excavacions en extensió comporta una manca de plantes completes dels jaciments. No obstant això, podem afirmar que a

les primeres *villae* hi hagué estructures d'aterrossament típicament romanes (Mas Gusó), mosaics d'*opus signinum* (Can Martí, el Moro) i estructures d'habitació típiques de les cases itàliques, com la presència d'un *impluvium* (Can Massot).

- La majoria de les *villae* d'època romana republicana continuaren (amb més o menys transformacions) durant l'època imperial, però algunes acabaren, sembla ésser que traumàticament i al mateix temps, almenys al Vallès Oriental. Hipotèticament ho relacionem amb la Guerra Sertoriana o la Cesariano-Pompeiana, potser més aviat la segona, però aquestes hipòtesis es basen encara en poques dades; no obstant, creiem que són atinades, i que s'han de considerar i contrastar en el futur.

- En resum, a la gran pregunta de sí hi hagué o no *villae* republicanes podem contestar (amb tots els matisos que es vulgui) amb una resposta rotunda: sí. Una altre cosa és que es tracti d'un fenomen generalitzat; personalment creiem que no, i que inicialment hagué d'existir una coexistència entre el poblament rural de tipus ibèric, majoritari, i la primera implantació de *villae* basades en el model itàlic. Les primeres *villae* eren properes i havien d'estar relacionades amb les ciutats romanes més antigues de Catalunya, essent la base que permeté el gran desenvolupament en època imperial del fenomen de la *villa* a l'àrea catalana.

ADDENDUM

Estant ja en curs de publicació aquest article, ha transcendit, a través d'algunes recents notes de premsa, la troballa d'estrats d'època republicana a la vil·la romana dels Ametllers (Tossa de Mar, Selva). Caldrà esperar a la publicació detallada dels resultats per tal de valorar el que sembla presentar-se com una altra vil·la republicana, a més de les que hem esmentat aquí.

BIBLIOGRAFIA

- ALMAGRO, M., SERRA-RÀFOLS, J. de C., COLOMINAS, J. (1945): *Carta Arqueològica de España*. Barcelona. Madrid.
- ANDREU, I., BERNAT, S., COLL, R. (1996): *El jaciment del Camí de la Mina (Cabrils, El Maresme). Un establiment ibèric de plana del segle IV a. C.*, XII Sessió d'Estudis Mataronins, pp. 25-42. Mataró.
- AQUILUÉ, J., MAR, R., RUÍZ DE ARBULO, J. (1983): *La arquitectura de la Neápolis am-*

- puritana. Espacio y función hacia el cambio de Era. Informació Arqueològica*, 40, pp. 127-137. Barcelona.
- AQUILUÉ, X., PARDO, J. (1990): *La vil·la romana de Can Martí (Samalús, Vallès Oriental)*. Cypsela, VIII, pp. 87-100. Girona.
- BARBERÀ, J., DUPRÉ, X. (1984): *Els laietans, assaig de síntesi*. Fonaments. Prehistòria i Món Antic als Països Catalans 4, pp. 31-86. Barcelona.
- BARBERÀ, J., PANYELLA, A. (1950): *Una estació ibero-romana en Montmeló (Barcelona)*. Estudis, 1, pp. 4-5. Barcelona.
- BARRAL, X. (1978): *Les mosaïques romanes et medievals de la Regio Laetania (Barcelona et ses environs)*. Barcelona.
- BECATTI, G. (1961): *Scavi di Ostia IV. Mosaici e pavimenti marmorati*. Roma.
- BELTRÁN, A., TOVAR, A. (1982): *Contrebia Belaisca (Botorríta, Zaragoza) I. El bronce con alfabeto ibérico de Botorríta*. Zaragoza.
- BELTRÁN, M. (1983): *Celsa, la primera colonia romana en el valle medio del río Ebro*. Zaragoza.
- BELTRÁN, M., MOSTALAC, A., LASHERAS, J. A. (1984): *Colonia Victrix Iulia Lepida Celsa (Velilla de Ebro, Zaragoza) I. La arquitectura de la "Casa de los Delfines"*, Monografías del Museo de Zaragoza, 1. Zaragoza.
- BENET, C., BURÉS, L., CARRETÉ, J. M., FÀBREGA, X., MACÍAS, J. M., ANTON, J. (1992): *La intervenció arqueològica en els assentaments ibero-romans de l'Albornar (Baix Penedès)*. Revista d'Arqueologia de Ponent, 2., pp. 155-176. Lleida.
- BERGADÀ, E. (1984): *Jaciment ibèric "Plaça de les Bruixes"*. Molins de Rei.
- BURÉS, L., MACÍAS, J. M., RAMÓN, E. (1993): *El jaciment ibèric del Barranc del Prat (la Juncosa de Montmell)*. Miscel·lània Penedesenca, XVI, pp. 113-136. Vilafranca del Penedès.
- CANTARELL, I., ESTRADA, J. (1987): *La vil·la romano-republicana de Can Massot (Montmeló) i el seu camp de sitges*. Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior (pre-actes), pp. 176-179. Granollers.
- CARLÚS, X., RUÍZ, F. J. (1991): *Can Xercavins: un nou assentament ibèric al Vallès*. Limes, 1, pp. 150-154. Cerdanyola.
- CARRETÉ, J. M., KEAY, S. J., MILLET, M. (1995): *A Roman provincial capital and its hinterland. The survey of the territory of Tarragona, Spain (1985-1990)*. Journal of Roman Archaeology. Supplementary series, 15. Ann Arbor (USA).
- CASAS, J. (1989): *L'Olivet d'en Pujol i els Tolegassos. Dos establiments agrícoles d'època romana a Viladamat (Campanyes de 1982 a 1988)*. Série Monogràfica, 10, Centre d'Investigacions Arqueològiques. Girona.
- CASAS, J. (1996): *Mas Gusó o Puig Moragues (Bellcaire d'Empordà)*. Campanyes de 1995 i (1996). III Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona, pp. 166-177. Santa Coloma de Farners.
- CASAS, J., CASTANYER, P., NOLLA, J. M., TREMOLEDA, J. (1995): *El món rural d'època romana a Catalunya. L'exemple del Nord- Est*. Girona.
- CODEX SCCL (1992): *Excavacions a l'autopista A-19, variant de Mataró. Tres exemples de poblament del Maresme: de l'ibèric ple a la romanització*. Laetania, 7, pp. 157-189. Mataró.
- CODEX SCCL (1995): *Excavacions a la variant de Mataró*. A AAVV. Autopistas i Arqueologia. Memòria de les excavacions en la prolongació de l'autopista A-19, pp. 37-123. Barcelona.
- CUESTA, F., RAMADA, X. (1987): *L'assentament ibèric de la Bigorra, Sant Quirze del Vallès (Vallès Occidental)*. Avanç dels resultats. Arraona 1, pp. 9-14. Sabadell.
- DAURA, A., SÁNCHEZ, E., PARDO, D., GALOBART, J. (1986): *El jaciment ibero-romà de Boades. Castellgalí-Bages*. Manresa.
- DAURA, A., GALOBART, J., PIÑERO, J. (1995): *L'arqueologia al Bages*. Manresa.
- DURAN, M., MOLES, M. D., MESTRES, I., PUJADES, J. (1995): *L'establiment iberoromà del Camp de les Lloses (Tona, Osona)*. Tribuna d'Arqueologia (1993-1994), pp. 63-73. Barcelona.
- ESTRADA, J. (1955): *Síntesis arqueològica de Granollers y sus alrededores*. Granollers.
- ESTRADA, J. (1969): *Vías y poblamiento romano en el Area Metropolitana de Barcelona*. Barcelona.
- ESTRADA, J., VILLARONGA, L. (1967): *La Lauro monetal y los hallazgos de Cànoves*. Ampurias, XXVIII, pp. 135-191. Barcelona.
- FONT, G., MATEU, J., PUJADAS, S., RUEDA, J. M., TURA, J. (1994): *Can Pons (Arbúcies). Una nova aportació al coneixement del poblament antic al Montseny*. Quaderns de la

- Selva, 7, pp. 131-142. Santa Coloma de Farners.
- FONT, G., MATEU, J., PUJADAS, S., RUEDA, J. M., TURA, J. (1996): *El mas ibèric de Can Pons (Arbúcies)*. Tribuna d'Arqueologia (1994-1995), pp. 93-103. Barcelona.
- FRANCÈS, J., CARLÚS, X. (1995): *Noves dades sobre l'assentament ibèric de Can Xercavins (Cerdanyola del Vallès, Vallès Occidental)*. Limes, 4-5, pp. 44-61. Cerdanyola.
- GARCÍA, J., ZAMORA, D. (1993): *La vall de Cabrera de Mar. Un model d'ocupació del territori a la Laietània ibèrica*. Laietania, 8. El poblament ibèric a Catalunya, pp. 145-179. Mataró.
- GILI, E., RIGO, A. (1992): *El jaciment ibèric de Can Calvet (Santa Coloma de Gramanet). Un assentament de l'ibèric Ple situat a la plana*. Puig Castellar, 3-4, pp. 37-51. Santa Coloma de Gramanet.
- GUITART, J. (1976): *Baetulo. Topografia arqueològica, urbanismo e historia*. Barcelona.
- JÁRREGA, R. (1996a): *La fundació de la ciutat romana d'Illuro. Consideracions sobre unes hipòtesis*. XII Sessió d'Estudis Mataronins, pp. 55-77. Mataró.
- JÁRREGA, R. (1996b): *Poblamiento rural y producción anfórica en el territorium de Tarraco (Hispania Citerior)*. Journal of Roman Archaeology, 9, pp. 471-483. Ann Arbor Michigan.
- JÁRREGA, R. (2000): *La intervenció política de Juli Cèsar a les comarques de l'Ebre*. XL Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos, Morella, vol. I, pp. 69-80. Castelló de la Plana.
- JÁRREGA, R., RODÀ, I. (1999): *El terminus augustalis de Montornès: noves dades epigràfiques*. Lauro 16, pp. 5-12. Granollers.
- JÁRREGA, R. (2000): *La intervenció política de Juli Cèsar a les comarques de l'Ebre*. XL Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos, Morella, vol. I, pp. 69-80. Castelló de la Plana.
- KEAY, S. J. (1990): *Processes in the Development of the Coastal Communities of Hispania Citerior in the Republican Period*. Blagg, Millet (eds). The Early Roman Empire in the West, pp. 120-150. Oxford.
- LASHERAS, J. A. (1984): *Pavimentos de opus signinum en Azaila*. Encuentro de Homenaje a Juan Cabré Aguiló 1882-1982, pp. 199-206. Zaragoza.
- LÓPEZ, A., FIERRO, X. (1988): *La época ibérica en Darró. Hipótesis y evidencias proporcionadas por las últimas excavaciones*. Espacio, Tiempo y Forma 1, serie II, pp. 117-142. Madrid.
- LÓPEZ, A., FIERRO, X. (1992): *Un conjunt ceràmic de l'època baix-republicana trobat a l'establiment ibèric de Darró, Vilanova i La Geltrú*. Miscel·lània Penedesenca, XV, pp. 137-181. Vilafranca del Penedès.
- LÓPEZ, A., FIERRO, X., CAIXAL, A., CASTELLANO, A. (1992): *La primera Vilanova*. Sant Sadurní d'Anoia.
- MACÍAS, J. M., REMOLÀ, J. A. (1993): *Anàlisi de l'hàbitat d'època ibero-romana a la zona de l'Albornar (Santa Oliva, Baix Penedès)*. Miscel·lània Penedesenca, XVI, pp. 137-162. Vilafranca del Penedès.
- MAR, R., RUÍZ DE ARBULO, J. (1993): *Ampurias romana*. Sabadell.
- MARÍN, C., RIBERA, A. (1999): *Las termas romanas de l'Almoina*. Valencia.
- MARTÍN, A. (2000): *Las termas republicanas de Cabrera de Mar (Maresme, Barcelona)*. Termas romanas en el Occidente del Imperio. Coloquio internacional, pp. 157-162. Gijón.
- MEZQUÍRIZ, M. A. (1971): *Hallazgo de pavimentos de opus signinum en Cascante (Navarra)*. Homenaje a D. José Esteban Uranga, pp. 277-307. Pamplona.
- MIELSCH, H. (1987): *Die Römische Villa Architectur und Lebensform*. München.
- MORER, J., RIGO, A., BARRASSETAS, E. (1998): *Les intervencions arqueològiques a l'autopista A-16: valoració de conjunt*. Tribuna d'Arqueologia (1996-1997), pp. 67-98. Barcelona.
- MORRICONE, M. L. (1971): *Mosaichi Antichi in Italia. Studi Monografici. Pavimenti di Signino repubblicani di Roma e dintorni*. Roma.
- NOLLA, J. M. (1982-83): *Algunes consideracions entorn la vil·la de Pla de l'Horta a Sarrià de Dalt (Girona)*. Annals de l'Institut d'Estudis Gironins, XXVI, pp. 111-130. Girona.
- NOLLA, J. M. (1987): *Girona romana. De la fundació a la fi del món antic*. Girona.
- NOLLA, J. M. (1988): *Gerunda: dels orígens a la fi del món antic*. Fonaments, 7, pp. 69-108. Barcelona.
- NOLLA, J. M., CASAS, J. (1984): *Carta arqueològica de les comarques de Girona. El*

- poblament d'època romana al N.E. de Catalunya*. Girona.
- OLESTI, O. (1995): *El territori del Maresme en època republicana (s. III - I aC)*. Estudi d'Arqueomorfologia i Història. Mataró.
- OLESTI, O. (1997): *El origen de las villae romanas en Cataluña*. Archivo Español de Arqueología, 70, pp. 71-90. Madrid.
- PAINTER, K. (ed.) (1980): *Roman Villas in Italy. Recent Excavations and Research*. Londres.
- PALAU-RIBES, M. (s/a): *El jaciment de la Plaça de les Bruixes*. Memòria de Llicenciatura, Universitat de Barcelona. Inèdit.
- PALET, J. M., POU, J., REVILLA, V. (1990): *Vil·la romana del Vilarenc, Calafell (Baix Penedès)*. Campanyes (1988-1989). Butlletí Arqueològic, V, 12, pp. 197-204. Tarragona.
- PALET, J. M., POU, J., REVILLA, V. (1993): *La villa del Vilarenc (Calafell) i el poblament romà a l'àrea del Penedès*. Homenatge a Miquel Tarradell, pp. 723-751. Barcelona.
- PERCIVAL, J. (1976): *The Roman Villa*. London.
- PÉREZ, A. (1991): *Lleida romana*. Lleida.
- PINYOL, LI. (2000): *Vil·la romana del Moro. Torredembarra*. Intervencions arqueològiques a Tarragona i entorn (1993-1999), pp. 133-148. Tarragona.
- PLANA, R. (1990): *Morfologia històrica del territori del Nordest català durant les èpoques pre-romana i romana*. (Tesi Doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona). Bellaterra.
- PLANA, R. (1993): *Paisatge i estructures rurals antigues en el nord-est català: territori de la ciutat romana de Gerunda*. Estudios de la Antigüedad, 6/7, pp. 99-117. Cerdanyola-Bellaterra.
- PONS, J. (1994): *Territori i societat romana a Catalunya dels inicis al Baix Imperi*. Barcelona.
- POU, J., REVILLA, V. (1993): *El Vilarenc, Calafell*. Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiguitat Tardana. Campanyes (1982-1989), pp. 99-100. Barcelona.
- POU, J., REVILLA, V. (1996): *Vil·la romana del Vilarenc (Calafell, Baix Penedès): Campanyes (1988-1994)*. Tribuna d'Arqueologia (1994-1995), pp. 105-112. Barcelona.
- POU, J., SANMARTÍ, J., SANTACANA, J. (1993): *El poblament ibèric a la Cessetània*. Laietània, 8. El poblament ibèric a Catalunya, pp. 181-206. Mataró.
- PREVOSTI, M. (1981a): *Cronologia i poblament a l'àrea rural d'Illuro*. Mataró.
- PREVOSTI, M. (1981b): *Cronologia i poblament a l'àrea rural de Baetulo*. Badalona.
- PREVOSTI, M. (1995): *Conclusions*. A AAVV, Autopistas i Arqueologia. Memòria de les excavacions en la prolongació de l'autopista A-19, pp. 245-256. Barcelona.
- PUJOL, J., GARCÍA, J. (1994): *El poblament ibèric dispers al Maresme central: l'exemple de Can Bada (Mataró), i el procés de romanització des de l'inici de la colonització agrícola fins al naixement d'Illuro*. Laietània. Estudis d'història i arqueologia del Maresme, 9, pp. 89-129. Mataró.
- RAMALLO, S. (1980): *Pavimentos de opus signinum en el Conventus Carthaginensis*. Pyrenae, 15-16, pp. 287-317. Barcelona.
- RAMALLO, S. (1985): *Mosaicos romanos de Carthago Nova (Hispania Citerior)*. Murcia.
- RAMALLO, S. (1986): *Inscripciones sobre pavimentos de época republicana en la Hispania romana*. Reunión sobre Epigrafía Hispánica de época romano-republicana, pp. 183-187. Zaragoza.
- REVILLA, V., MIRET, M. (1995): *El poblament romà al litoral central de Catalunya*. Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló, 16, pp. 189-210. Castelló de la Plana.
- RIBERA, A. (1983): *La arqueología romana en la ciudad de Valentia (informe preliminar)*. Valencia.
- RIBERA, A. (1995): *La primera evidencia arqueológica de la destrucción de Valentia por Pompeyo*. Journal of Roman Archaeology, 8, pp. 19-40. Ann Arbor.
- RIBERA, A. (1998): *La fundació de València*. Valencia.
- RIPOLLÉS, P. P. (1988): *La ceca de Valentia*. Valencia.
- RODDAZ, J. M. (1988): *Guerres Civiles et romanisation dans le vallée de l'Ebre*. Hommage a Robert Etienne. Revue des Etudes Anciennes, 88, pp. 317-338. París.
- RUÍZ, E. (1995): *El poblamiento rural romano en el área oriental de Cartagena*. Poblamiento rural romano en el Sureste de Hispania, pp. 153-182. Murcia.
- SÁNCHEZ, E. (1987): *El poblament pre-romà al Bages*. Manresa.
- SÁNCHEZ, E. (1986-1989): *La Iberització a la conca alta del Llobregat. Estat actual de la*

- recerca*. Empúries, 48-50, vol. II, pp. 282-291. Barcelona.
- SÁNCHEZ, E. (1993): *Can Rossell, Llinars del Vallès*. Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiguitat tardana, p. 285. Barcelona.
- SANMARTÍ, J., SANTACANA, J. (1992): *El poblat ibèric d'Alorda Park. Calafell. Baix Penedès*. Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 11. Barcelona.
- SANMARTÍ, J., SANTACANA, J., SERRA, R. (1984): *El jaciment ibèric de l'Argilera i el poblament protohistòric al Baix Penedès*. Quaderns de Treball, 6. Barcelona.
- SANTOS, M. (1987): *Una aproximación al estudio de la arquitectura doméstica de la Ampurias tardorrepública*. Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior (pre-actes), pp. 320-327. Granollers.
- SERRA-RÀFOLS, J. de C. (1962): *Estratos ibéricos debajo de villas romanas de la costa catalana*. VI Congreso Nacional de Arqueología, pp. 255-260. Zaragoza.
- SOLÍAS, J. M. (1989): *La romanització del curs inferior del Llobregat*. I Jornades Arqueològiques del Baix Llobregat, pre-actes, vol. II, pp. 57-117. Castelldefels.
- TERRÉ, E. (1987): *La vil·la romana de "El Moro": un exemple de poblament rural romà al Camp de Tarragona*. Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana. De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispania Citerior (pre-actes), pp. 217-224. Granollers.
- VILALTA, J. (1987a): *Ibèrics i itàlics a Laietània (150-50 aC). Transformacions i penetració romana a la Catalunya central costanera (I part)*. Butlletí del Grup Col·laboradors Museu Rubí, 24, pp. 222-243. Rubí.
- VILALTA, J. (1987b): *Ibèrics i itàlics a Laietània (150-50 aC). Transformacions i penetració romana a la Catalunya central costanera (II part)*. Butlletí del Grup Col·laboradors Museu Rubí, 25, pp. 247-269. Rubí.

- VILASECA, A. (1994): *"La Clota". Un assentament romà*. Creixell.
- WIDRIG, W.M. (1980): *Two sites on the ancient Via Gabina*. A Painter, K. (ed.). Roman Villas in Italy. Recent Excavations and Research, pp. 119-140. London.